

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19168> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Spanninga, Hotso

Title: Gulden vrijheid ? : politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640

Date: 2012-06-28

Politieke verlamming

De Generaliteit op de proef gesteld

Degenen die, zowel in Friesland als daarbuiten, gehoopt hadden dat de Friezen door de hervormingen in financieel opzicht schoon schip zouden kunnen maken en dat daardoor de relatie met de Generaliteit genormaliseerd zou worden, kwamen dus bedrogen uit. De hervormingen hielden geen stand en de onenigheid en besluiteloosheid, de bestuurlijke en financiële wanorde bleven zoals zij in de jaren vóór 1626 waren geweest. Dat gold *mutatis mutandis* voor de positie van Friesland ten opzichte van de Staten-Generaal. De gordiaanse knoop was nog steeds niet doorgesneden, kón niet zomaar worden doorgesneden, want wie had genoeg gezag om dat te kunnen doen? Dus bleven gezanten van de Staten-Generaal zich zonder resultaat de zolen van de schoenen lopen.

In Den Haag had men alle reden om zich niet alleen te ergeren aan, maar ook te verbazen over de Friezen. In april 1628 verschenen twee Friese raadsheren (sic) in de vergadering van de Staten-Generaal om er met klem op aan te dringen dat de Friese grensverdediging door de Generaliteit zou worden versterkt vanwege de serieuze oorlogsdreiging vanuit Oost-Friesland en Westfalen.¹ Kort daarna moest de Friese afgevaardigde in de Staten-Generaal naar Leeuwarden afreizen om de Friese Staten tot betaling van de achterstallige generaliteitslasten aan te manen.² De Staten van Friesland gaven een even omslachtig als laconiek antwoord: ze konden beslist niet geloven dat ze zoveel moesten betalen, en waren tot betaling ook geenszins bereid of in staat.³ Enkele maanden later, bij aanhoudende dreiging van een vijandelijke inval, verklaarden de Friezen toch wel iets te willen afdragen.⁴ Het was bij lange na niet voldoende. De nadere aandrang die in 1629 werd uitgeoefend had geen effect.⁵

¹ SSO I, 776b. Ook in okt. 1626 was hierop al aangedrongen; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 186. Zie voor de militaire en politieke achtergronden van de oorlogsdreiging: Israel, *De Republiek* I, 561-572.

² Ook Stad en Lande kregen een reprimande, maar hun achterstand in dezen was ongeveer half zo groot als die van Friesland.

³ SSO I, 776b, 778b; vgl. Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 456.

⁴ SSO I, 782b-783a.

⁵ SSO I, 849a.

Afb. 10 Prins Frederik Hendrik en graaf Ernst Casimir bij het beleg van Den Bosch, in 1629 geschilderd door Pauwels van Hillegaert. In het midden de prins die met de commandostaf wijst naar de stad op de achtergrond, rechts de graaf op een schimmel.

Het geld uit Friesland was hard nodig voor de oorlogsplannen van Frederik Hendrik en de Staten-Generaal. Frederik Hendrik wou gebruik maken van de zwakte van de vijand door, voor het eerst sinds 1604, in het offensief te gaan en de Spaanse ring van vestingen om de Republiek te doorbreken. Daarvoor moest een groot leger op de been worden gebracht en dat vergde enorme sommen geld. In Holland waren niet alle steden bereid deze te verschaffen, maar Frederik Hendrik wist door flink druk uit te oefenen toch een meerderheid in de Staten van Holland achter zich te krijgen. In mei 1629 sloegen hij en Ernst Casimir het beleg voor Den Bosch. Om de stadhouders weg te lokken, stak de vijand in juli de IJssel over om een inval via de Veluwe te ondernemen. Amersfoort gaf zich direct over en Hilversum werd platgebrand. De vijandelijke opmars werd tot staan gebracht door de verrassende verovering van Wezel, waardoor de aanvoerrote van de Spanjaarden werd afgesneden en zij zich achter de IJssel moesten terugtrekken. In september 1629 volgde de overgave van Den Bosch, waarmee de Spaanse omsingeling was

doorbroken.⁶ Door zijn positie aan de IJssel bleef de vijand echter een bedreiging vormen, niet in de laatste plaats voor de noordelijke provincies.

Eind 1629 kwamen bestandsonderhandelingen op gang. De gewesten waren verdeeld. Friesland verklaarde zich (met Groningen en Zeeland) faliekant tegen stopzetting van de oorlog. Gezien de inmiddels bekende onwil van de Friezen om volop mee te betalen aan diezelfde oorlog lijkt dit een nogal opmerkelijk standpunt. ‘Sijnde te verwonderen’, schrijft Aitzema, ‘dat Vrieslandt haer soo moedigh toonde tegen de vrede, daerse de traechste was in haer financiën ende contributien tot den oorloch’.⁷ Maar in eigen ogen was die bijdrage aan de oorlogslasten helemaal niet zo gering: Friesland werd door zijn bondgenoten veel te hoog aangeslagen en het betaalde zich blauw. Daar kwam nog bij dat Friesland een van de meest contra-remonstrantse gewesten was. In hun afschuw van het katholicisme – voortzetting van de oorlog was het beste middel om de Antichrist buiten de deur te kunnen houden – vertoonden de Staten van Friesland een ongekende eensgezindheid.⁸ Het grootste probleem bij de onderhandelingen vormde overigens het tot op het bot verdeelde Holland, waar een patstelling ontstond tussen de ‘contra-remonstrantse’ steden, die tegen een bestand waren, en de ‘arminiaanse’. Door de besluiteloosheid van Holland en de hoge eisen die door beide partijen werden gesteld, verliepen de onderhandelingen en kon het Staatse leger in 1631 weer ten strijde trekken. Een jaar later, nadat Venlo, Roermond en Maastricht voor de Republiek waren veroverd, werden de onderhandelingen heropend (met opnieuw Friesland, Groningen en Zeeland als dwarsliggers), om in 1633 opnieuw te worden afgebroken.⁹

Tegen deze achtergrond sleepten de onderhandelingen tussen de Staten-Generaal en de Staten van Friesland zich voort. Want de belegering van Den Bosch, noch de inval van de vijand op de Veluwe en diens sterke positie aan de IJssel, leidden er toe dat de Friezen de koorden van de beurs losser maakten of serieuze pogingen in het werk stelden die beurs wat beter gevuld te krijgen. In 1630 stuurden de Staten-Generaal twee van hun leden, Hendrik van Essen uit Gelderland en Ewout van der Dussen uit Holland, samen met tesorier-generaal Van Goch, naar Friesland om de achterstallige legerlasten en betalingen aan de Admiraliteit in te vorderen. Intussen dreigden de Staten van Holland het geld dat zij voor de oorlog te land hadden bestemd, te besteden aan die ter zee, wat in militair opzicht onvoordelig zou kunnen uitpakken voor Friesland.

Het rapport dat Van Essen en Van der Dussen op 6 mei 1630 n.s. aan hun ambt-

6 Zie hierover o.m. Israel, *De Republiek* I, 561 vv. en De Cauwer, *Tranen van bloed*.

7 SSO I, 1220a–1220b.

8 Daarbij was er slechts een enkele dissident. Volgens Aitzema was in Friesland ‘seker lidt van de Regeeringh’ in de problemen geraakt door de uitspraak ‘dat wy geen actie hadden teghen de Koninck van Spangien, maer hy tegen ons. Dat Spangien vrede begeerende, desen staet niet met goede consciencie konde in oorlog blijven’, en dat was vloeken in de kerk; SSO I, 903a.

9 Israel, *De Republiek* I, 561–578; Groenveld, *Evidente factiën*, 29–30; SSO VII (*Verhael van de Nederlandsche vrede-handeling*), 74b.

genoten in Den Haag uitbrachten, geeft een ontluisterend beeld van de struisvogel-politiek, het gebrek aan besluitvaardigheid en het disrespect van de Friese regenten voor de vertegenwoordigers van de Generaliteit. Dit beeld is exemplarisch voor de vele bezendingen die eerder hadden plaatsgevonden en die nog zouden plaatsvinden, en daarom geven we hier een parafrase van het rapport.¹⁰

We arriveerden zondag 10 maart in Leeuwarden, waar de Landdag bijeen zou zijn. De meeste volmachten waren echter absent, maar zij zouden, zo werd ons verteld, op 13 maart weer bijeenkomen. Op 11 maart waren we te gast bij stadhouder Ernst van Nassau, die ons ruimhartig zijn diensten aanbood. De secretaris van de Staten werd ontboden om zo spoedig mogelijk audiëntie bij de Staten te verkrijgen. Op 13 maart vernamen we dat de volmachten in redelijk getal bijeen waren, en 's middags werden we in de gelegenheid gesteld op het Landschapshuis te vertellen waarvoor we gekomen waren. Op 14 maart legden we 'particuliere visiten' af. De dag daarop vergaderden we met de heren van het Mindergetal en overhandigden we hun een memorie betreffende de oorlogslasten te land en ter zee, met verzoek – de week liep ten einde – om de volmachten niet te laten vertrekken voordat op deze punten besluiten waren genomen. Op 16 maart, 's ochtends om tien uur, bleken de volmachten, ondanks het gedane verzoek, al te zijn vertrokken. Die dag en de vier dagen daarna stond ons niets anders te doen dan te lobbyen bij de volmachten die in de stad waren gebleven.

Op 21 maart werd audiëntie in de Kamers gevraagd. Maar het liep opnieuw tegen het einde van de week, en uit vrees dat de volmachten weer zonder besluiten te nemen zouden vertrekken, verzochten we de volmachten nogmaals om toch vooral bijeen te blijven, wat ons werd toegezegd. Op 22, 23 en 24 maart werden de volmachten daarop afzonderlijk aangesproken, maar op 25 maart bleek dat de meeste volmachten van Zevenwouden alweer waren vertrokken, waarop de volmachten in de andere Kamers bezwaar maakten om ook nog te vergaderen. Nadat we enkele dagen tevergeefs op hun terugkomst hadden gewacht, klaagden we op 29 maart daarover in het Mindergetal, met verzoek om de aanwezige volmachten besluiten te laten nemen, of, wanneer ze daar bezwaar tegen hadden, bijeen te blijven en de absenten voor maandag 1 april op te roepen. Dat laatste werd toegezegd. Op 2 april waren de volmachten 's avonds echter nog steeds niet teruggekeerd.

Op 4 april beraadslaagden we met de stadhouder. In onderling overleg werd besloten dat hij 's ochtends naar het Mindergetal zou gaan om de volmachten het belang van de bezending onder ogen te brengen en dat wij 's middags audiëntie in de Kamers zouden verzoeken. De stadhouder deed in het Mindergetal wat hij kon, maar ons werd door enkele volmachten, die in dezelfde herberg als wij logeerden, aangeraden om de Landdag nog even met rust te laten, aangezien deze nog druk bezig was met het rapport van het Mindergetal. Op woensdag 5 april werd 's ochtends secretaris Theodorus Marssum ontboden om hem audiëntie op het Landschapshuis te verzoeken. Dat kon die ochtend niet meer volgens Marssum, want de meeste volmachten gingen ter kerke, maar 's middags zou er weer worden vergaderd, en hij beloofde met de hand op z'n hart dat we dan welkom zouden zijn. Om twee uur werd de secretaris aan zijn belofte herinnerd, die hij herhaalde. Toen om vijf uur nog niets was vernomen, stuurden we onze bode naar de secretaris, die terugkwam met de boodschap dat de volmachten nog met het rapport van het Mindergetal bezig waren, maar dat de secretaris alles in het werk zou stellen om ons nog die avond toe-

10 De instructie van Van Essen en Van der Dussen (1 maart 1630 n.s.) en hun rapport aan de Staten-Generaal (6 mei 1630 n.s.) gepubliceerd in 'Rapport'.

gang tot de Kamers te verschaffen. Om acht uur kwam de klerk van Marssum vertellen dat het helaas niet was gelukt.

De volgende dag, 's ochtends om zeven uur, werd de secretaris opnieuw door ons ontboden om ons beklag te kunnen doen over het lange wachten en om het verzoek te doen nog die ochtend eindelijk toegang te krijgen tot de Staten. Hij excuseerde zich dat daarvoor nog geen gelegenheid was geweest vanwege het belang van de beraadslagingen, maar hij beloofde dat wij binnen een half uur in de Kamers zouden kunnen worden ontvangen. Nadat er bijna een uur tevergeefs door ons was gewacht, besloten we onaangekondigd naar het Landschapshuis te gaan; in verband met Paasavond waren we namelijk bang dat de volmachten zonder besluiten te nemen naar huis zouden gaan. We lieten de secretaris uit de vergadering roepen en herinnerden hem aan de afgesproken audiëntie. Daarop werden we door de secretaris in de vergadering van het Mindergetal gebracht, waar we ons wederom beklaagden over de gang van zaken en de aanwezigen opnieuw de ernst van de situatie onder ogen brachten. De heren van het Mindergetal antwoordden daarop dat zij onze verzoeken steeds trouw aan de Kamers hadden doorgegeven, en verontschuldigten zich voor de traagheid, die werd veroorzaakt door het grote aantal volmachten en de vele zaken die hen bezighielden. We waren echter liever direct toegelaten tot de Kamers, en brachten dan ook naar voren, of we onze boodschap niet beter daar konden uiteenzetten. Daarop werd ons eindelijk toegestaan de volmachten in de verschillende Kamers te spreken. Maar de aanwezige volmachten trachtten zich te excuseren, hetzij met een beroep op hun onvermogen, hetzij met het verwijt dat de generaliteitsgelden slecht werden beheerd. Elke Kamer legde de schuld van het uitstel bij de andere Kamers. Na veel aandringen werd beloofd dat alles in het werk zou worden gesteld om de Staten-Generaal genoegdoening te geven.

Reeds een uur nadat we het Landschapshuis hadden verlaten, en Zijne Genade ons met een bezoek vereerde, vernamen we van hem en van enkele volmachten dat de Landdag had besloten om voor negen dagen met reces te gaan, tot 15 april, en dat we dus nog enig geduld moesten hebben. Maar, zo werd als pleister op de wonde verteld, de Staten waren het bijna eens geworden over de middelen (een heffing op de florenen, de vijfhonderdste penning en het schoorsteengeld), en daaruit zouden in elk geval de gewone verplichtingen van Friesland aan de generaliteit betaald kunnen worden. Aangezien we van de Staten-Generaal instructie hadden ook in Stad en Lande bepaalde generaliteitszaken te regelen, kon de Landdag enig respijt worden gegeven, en op 9 april vertrokken we 's ochtends vroeg naar Groningen. Op 15 april waren we terug in Leeuwarden. Maar op 16 en 17 april waren de Staten van Friesland nog steeds niet voltallig genoeg om besluiten te kunnen nemen.

Op 18 april werden we in de vergadering van het Mindergetal ontvangen, waar we naar voren brachten dat het land in uiterste nood was, en dat er dus door de Staten van Friesland hoognodig besluiten moesten worden genomen om deze te lenigen. De heren van het Mindergetal gaven in algemene termen aan dat zij dit aan de Kamers zouden rapporteren. Op 19 april hebben we meerdere vergeefse pogingen ondernomen om enkele volmachten hierop persoonlijk aan te spreken. Op woensdag 20 april gingen de volmachten uiteen, zonder dat er een besluit was genomen. Dat kwam vooral door de volmachten van de Steden, die het eerst met de andere kwartieren eens waren geweest over het bezwaren van de floreen, maar in tweede instantie, om hun achterban in de steden tevreden te houden, niet konden instemmen met de invoering van de vijfhonderdste penning en het schoorsteengeld. Verteld werd dat de Landdag aanstaande maandag of dinsdag weer zou beginnen, en daarom besloten we zolang nog af te wachten, om te zien wat we met enige overredingskracht nog zouden kunnen bereiken.

Op dinsdag waren echter nog niet genoeg volmachten gearriveerd om te kunnen vergaderen, en de dagen daarna ook niet. Buitenstaanders vertelden ons dat de volmachten ons

wellicht met opzet zolang lieten wachten, zodat wij uiteindelijk gedwongen zouden zijn om onverrichter zake en zonder afscheid te nemen te vertrekken.¹¹ Omdat dat in strijd zou zijn met het landsbelang zijn we op maandag 25 april toch bij de Kamers langsgegaan (waar dus slechts enkele volmachten waren), om ons te beklagen over de gevaarlijke besluiteloosheid en het gebrek aan respect voor Hunne Hoogmogenden. Binnen twee of uiterlijk drie dagen, zo hielden we de volmachten voor, moesten er besluiten worden genomen over de kwesties die nu al zo vaak naar voren waren gebracht, anders zouden we vertrekken. Wanneer de Landdag niet in staat was als geheel of staatsgewijs een besluit te nemen (enkele volmachten hadden op persoonlijke titel al laten doorschemeren dat dit waarschijnlijk het geval zou zijn), dan moest elke Kamer maar afzonderlijk resolveren, zodat we niet met lege handen naar Den Haag terug hoefden te keren. Oostergo, Westergo en de Steden verontschuldigten zich voor de gang van zaken, maar beloofden hun best te zullen doen. In de Kamer van Zevenwouden werd niet vergaderd, maar de volmachten van dit kwartier deden de volgende dag dezelfde toezegging.

Op woensdag 27 april kregen we bericht dat de zaak beklonken was en dat de secretaris de resolutie aan het resumeren was. Wij wilden eerst nog met de volmachten spreken, maar zij waren allen reeds vertrokken; alleen de vier volmachten die de ondertekening hadden opgedragen gekregen, waren nog aanwezig. 's Avonds kwam secretaris Marssum met de resolutie. Na lezing bleek dat er zoveel voorbehouden in werden gemaakt, dat de resolutie in feite niets voorstelde. Bovendien werd in de resolutie in het geheel niet gesproken over de belangrijke kwestie van de achterstallige betalingen aan de Admiraliteit, waar door ons nog zo op was aangedrongen. Marssum zei dat hij deze passage was vergeten, en deze als nog zou toevoegen.

Dit is alles wat wij in zeven weken in Friesland hebben kunnen bereiken. De belangrijkste oorzaak van de mislukking van onze bezending is gelegen in de angst van de volmachten voor onrust onder het volk, zoals die enkele jaren geleden is ontstaan toen een poging werd gedaan om de middelen van consumptie in te voeren. Zo de zaken nu staan, moet geveesd worden dat de Generaliteit uit de provincie Friesland geen geld ter wereld zal hebben te verwachten.

Men was bereid om sommige schulden te betalen, zo was door de Friese Staten verklaard, maar onder zulke stringente voorwaarden (onder meer moest eerst de Friese quote verlaagd worden), dat de afgezanten in feite van een koude kermis thuis kwamen. Hunne Hoogmogenden namen met deze resolutie dan ook geen genoegen. Frederik Hendrik werd verzocht met enkele gedeputeerden uit de zes andere gewesten te overleggen wat nu het beste kon worden gedaan.¹² Eind juli 1630 vertrok opnieuw een vertegenwoordiger van de Staten-Generaal naar Leeuwarden, die ook met lege handen terugkeerde. Het geduld van de bondgenoten werd nog meer op de proef gesteld toen Friesland in september acht compagnieën die op zijn repartitie stonden, eigenmachtig ontsloeg, wat de Friezen 'seer quaelijck' werd genomen.¹³ In het voorjaar van 1631 waren drie Hollandse regenten¹⁴ vanwege de Sta-

11 'Ende alsoo wij van buyten aff eeniger maten bericht worden, dat zij ons wel zouden mogen laten liggen, sonder eenich antwoordt te geven, opdat wij alsoo sonder affscheyt zouden vertrecken ...'; 'Rapport', 474.

12 SSO I, 1007b-1008a; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 456-458.

13 SSO I, 1054b-1055b; zie CHB V, 327-328.

14 Simon van Beaumont uit Dordrecht, Gerard Schaeap uit Amsterdam en Adriaen Besumer uit Rotterdam.

ten-Generaal in Leeuwarden, onder meer om geld ten behoeve van de oorlog ter zee in te vorderen. Van de achterstallige betalingen van de gewesten aan de leveranciers van de Admiraliteiten, in totaal 1.185.000 gulden, moest namelijk bijna driekwart van de Friezen komen. De Staten van Friesland lieten zich echter niet bepraten en lieten hun gasten – opnieuw ‘nae langen train ende weygeringe van audiëntie’ – weten dat zij er niet over piekerden om hun vermeende schulden te voldoen: de Friese quote was nu zo ondraaglijk hoog geworden, dat de ‘comptoiren’ uitgeput waren, ‘oock selfs de middelen van haere goede ingesetenen’. Zodoende excuseerden de Friese Staten zich doodgemoedereerd van betaling, althans zolang hun quote niet op een billijke wijze was verminderd.¹⁵ Dat de Friese Staten aanmerkelijk minder inkomsten hadden dan uitgaven, blijkt overigens wel uit de enorme bedragen die in deze jaren in opdracht van de Landdag door de verschillende ontvangers werden geleend, met een recordbedrag in 1631, doorgaans tegen een rentepercentage van 7 of 12,5% tot 14% op lijfrente (zie tabel 5).

Tabel 5 Schulden, aangegaan door de Staten van Friesland, 1627–1639

<i>jaar</i>	<i>bedrag</i>
1627	150.000
1628	150.000
1629	595.436
1630	551.420
1631	1.114.000
1632	783.311
1633	729.814
1634	634.042
1635	620.000
1636	320.000
1637	0
1638	0
1639	0
Totaal	5.648.023

Bron: Resoluties van de Staten van Friesland

In de herfst van 1631 werd een nieuwe poging ondernomen en staken twee andere leden van de Staten-Generaal de Zuiderzee over.¹⁶ In Leeuwarden kregen ze echter meer klachten dan verontschuldigen te horen. Veel schulden zouden nooit zijn aangegaan en over het algemeen kon men zich niet indenken ‘van waer so groote

15 SSO I, 1095a; vgl. Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 560-562; *PNH* V, 16 en 18 juli 1631 (nrs. 153 en 156).

16 Clemens Baersdorp, oud-burgemeester van Leiden, en Johan van Weede, oud-burgemeester van Utrecht.

achterheyt ende schulden quaemen'. Friesland was eenvoudigweg niet in staat om zoveel geld op te brengen, zelfs al zou daartoe gebruikt worden 'het Vleys ende Bloet van hun Inghesetenen, die men daeghelijcks met groot leet weesen tot aen den Hemel hoorde klaghen ende protesteeren over de ondraeghlijcke exactien ende lasten, ende over de ondraeghlijckheyt van haer Lants quote'.¹⁷ De heren stond dus niets anders te doen dan onverrichter zake terug te keren.

Voor de bondgenoten in de Staten-Generaal leek het alsof Friesland zich aan de oorlogslasten van de Republiek wilde onttrekken. De maat was nu echt vol. In december 1631 kregen Frederik Hendrik, de Raad van State en enkele leden van de Staten-Generaal de opdracht te adviseren over de wijze waarop het weerspannige gewest aangepakt diende te worden. Brieven en bezendingen, zo had de ervaring van de afgelopen jaren geleerd, hadden geen enkel effect, maar de commissie schrok terug voor het uiterste middel, de toepassing van executie. De situatie in Friesland was door de interne verdeeldheid immers zeer gecompliceerd. Daarom koos men voor een tussenweg: er zou een nieuwe bezending moeten plaatsvinden, maar dan vergezeld van een legermacht, niet alleen om duidelijk te maken dat executie toegepast zou kunnen worden, maar ook om de afgezanten zo nodig tegen oproerige Friezen te kunnen beschermen. De smadelijke vlucht van de afgezanten in 1626 stond immers nog in het geheugen gegrift en voorkomen moest worden dat wederom de 'authoriteit van het Land in kleinachtinge' werd gebracht.

Dit advies werd door de Staten-Generaal overgenomen, zij het onder luid en herhaald protest, zowel mondeling als schriftelijk, van de Friese gedeputeerde ter Staten-Generaal, Matthijs Franckena. In zijn ogen zou dit ingrijpen door de Staten-Generaal een aantasting zijn van de 'Hoogheyt, Vryheyt, Privilegien en Gerechtigheyt' van Friesland, en hij beriep zich op de Unie van Utrecht.¹⁸ Franckena zei niet te kunnen instaan voor de gevolgen, bestaande uit 'onheylen ende swarigheden' die hieruit niet alleen voor Friesland maar ook voor de Republiek als geheel ongetwijfeld zouden voortvloeien. In het bijzonder ergerde hij zich aan het feit dat voor de bezending een geheime instructie werd opgesteld, die voor hem en de andere Friese gedeputeerden in Den Haag angstvallig werd achtergehouden. De bezending, zo was Franckena van mening, moest dus worden afgelast of op z'n minst drie weken uitgesteld, zodat hij in allerijl naar Leeuwarden kon afreizen om de Friese Staten 'in alle oprechtigheyt en getrouwigheyt' onder ogen te brengen dat het nu ernst was. Zijn collega's uit de andere gewesten wisten dat soortgelijke mooie woorden de afgelopen decennia wel vaker in de vergaderzaal van Hunne Hoogmogenden hadden geklonken en legden het protest zonder meer naast zich

17 SSO I, 1168b. Dat de quota van Gelderland en Overijssel onlangs in verband met de oorlogssituatie waren verlaagd, wat mede door Friesland werd gedragen, had kwaad bloed gezet. De schulden die wél werden erkend, werden doodleuk weggestreep tegen het veel grotere bedrag dat was besteed aan de vorming van een leger bij Meppel ter verdediging van de Friese grenzen.

18 Op het 1e, 11e en 16e artikel.

neer.¹⁹ Franckena ondernam nog een laatste poging om de bezending zonder troepen te laten vertrekken door bekend te maken dat de Staten van Friesland opdracht hadden gegeven 200.000 gulden te lenen voor de Generaliteit, maar het aanbod was te laat en het bedrag te laag.²⁰

Ingrijpen met harde hand

Aldus vertrok eind januari 1632 een zware deputatie van drie gedeputeerden uit de Staten-Generaal en twee uit de Raad van State²¹ naar het hoge noorden, onder begeleiding van een troepenmacht van maar liefst 22 compagnieën met in totaal 2000 manschappen, teneinde – in de woorden van een Hollandse vertegenwoordiger in de Staten-Generaal – de ‘Vriesen met soldaten te temmen’.²² De commandanten van de troepen die in of nabij de noordelijke gewesten waren gelegerd, de gewesten waar Ernst Casimir stadhouder was, kregen bevel om onder geen beding uit te rukken op patenten die van Friese zijde uitgingen. Ongetwijfeld was men in Den Haag beducht voor de mogelijkheid dat deze soldaten ingezet zouden kunnen worden tegen die van de Staten-Generaal, en dan zou het leed niet te overzien zijn. Het was overigens nog maar de vraag of de commandanten dit bevel zouden opvolgen, want officieren van troepen die ter repartitie van Friesland stonden, hadden een eed van trouw afgelegd aan de Staten van Friesland, en niet – zoals bij alle overige officieren van het Staatse leger het geval was – aan de Staten-Generaal.²³ Dit was al veel langer een doorn in het oog van de Staten-Generaal, en de gedeputeerden moesten ook deze kwestie eindelijk uit de wereld helpen. Ernst Casimir kreeg te horen dat hij beter op afstand kon blijven door naar Groningen te vertrekken. Het bevel aan de ‘Friese’ troepen om niet uit te rukken, waar hij bepaald niet mee was ingenomen,²⁴ zou hem als kapitein-generaal van dit gewest immers in een lastig parket kunnen brengen. Bovendien wilde men wat zijn persoon betreft wellicht een herhaling van de gebeurtenissen van 1626 voorkomen, of vermijden dat hij met deze militaire actie geassocieerd zou worden en zich daarmee de woede van de Friezen op de hals zou halen.

De stadhouder legde dit verzoek naast zich neer; hij vond dat zijn ambt hem verplichtte om in Friesland te blijven, maar verklaarde alles te willen doen om de gedeputeerden bij te staan. Deze trokken vanwege het ‘misweer’ met hun krijgsvolk

19 SSO I, 1168b-1169b; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 562-564.

20 SSO I, 1220b; *PNH* V, 4 en 12 dec. 1631, 14 jan. 1632 (nrs. 774, 807 en 872).

21 Voor de Staten-Generaal Van Randwijck uit Gelderland, 't Hart uit Gouda en Olphert Barentsz. uit Hoorn en voor de Raad van State Schotte uit Middelburg en Van Oostrum uit Utrecht.

22 *PNH* V, 5 juli 1632 (nr. 1297).

23 Vgl. Grotius, *Verantwoordingh*, 123.

24 In maart verzocht hij dan ook om intrekking van dit bevel, aangezien de noodzaak ertoe in zijn ogen niet langer aanwezig was; SSO I, 1220b.

over land naar Heerenveen, waar zij zich inscheepten. Enkele Leeuwarder stadsbestuurders reisden de gedeputeerden tegemoet om te voorkomen dat er bij de burgerij soldaten ingekwartierd zouden worden, want dat zou de stad niet kunnen opbrengen; de stadhoudelijke garde en een compagnie Zwitsers lagen er al in garnizoen. De gedeputeerden lieten zich niet ompraten, en om Leeuwarden te kunnen bereiken, lieten zij vastberaden de bevroren vaarwegen door boeren 'opbitten'. Na aankomst in de Friese hoofdstad werden er zes compagnieën gelegerd. De overige compagnieën werden door de andere Friese besloten steden ingenomen. Overigens hadden Ernst Casimir en Gedeputeerde Staten op 29 januari 1632 – net vóórdat de gedeputeerden arriveerden – een algemene amnestie afgekondigd voor degenen die in de voorafgaande jaren in Leeuwarden enigerlei 'excessen' hadden gepleegd, blijkbaar in een poging om de bezending wat dit betreft het gras voor de voeten weg te maaien.²⁵

In deze kwestie was overigens ook een religieuze invalshoek mogelijk. Op 19 januari schreef Johannes Bogerman aan stadhouder Ernst Casimir – die door hem werd beschouwd als een onvermoeibaar medestander in de contra-remonstrantse, streng-calvinistische zaak – dat hij had vernomen dat de Staten-Generaal Friesland 'souden gesinnet zijn t'executeren', wat 'vele goede patrioten' met zorg vervulde. Hij vertrouwde er echter op, dat de stadhouder een en ander zo zou weten te sturen, dat 'den staet van de religie ende Godes kercke ende dien volgens d'autoriteyt van U.G. geen en afbreuck daerby gevoert wort ende de stem van die schoone provincie soude inde Generaliteyt voor de religie verloren zijn'. Om Friesland als rechtzinnig bolwerk te kunnen handhaven, zo ried hij de stadhouder aan, zou het goed zijn om de 'factieuse Arminiaensche verachters ende overtreders der placaten van hare Hooch M. eerst t'executeren'.²⁶

Met 'vreemde' troepen in het land stond de soevereiniteit en de eer van het gewest op het spel, daarover waren de Friezen het wel eens. Daarom stuurden ze enkele dagen na aankomst van de gedeputeerden, begin februari, twee raadsheren en de secretaris van Leeuwarden (Orck Doyem, Hector Bouricius en Joachimus Lamberti) naar Den Haag om de Staten-Generaal te overtuigen van de noodzaak om de bezending terug te roepen.²⁷ In elk geval dienden de troepen te vertrekken, want de heren waren immers veilig in Leeuwarden aangekomen en de soldaten konden te velde, met de ophanden zijnde veldtocht, veel nuttiger worden ingezet. Koelhartig kregen de Friezen te horen dat ze zich maar moesten vervoegen bij de heren van de Generaliteit die nu in Friesland waren, want deze waren volledig gemachtigd om de kwestie te behandelen. De Friezen namen hiermee geen genoegen en eisten inzage in de instructie die deze gedeputeerden was meegegeven.²⁸ Ze kregen nul op het rekest,

²⁵ CHB V, 333.

²⁶ KHA, AEC inv.nr. 306; Bergsma, *Tussen Gideonsbende*, 559 (bijlage 12).

²⁷ Hiertoe was eind dec. al besloten; TR, GBF inv.nr. 38 f. 67 (res. SF 24 dec. 1631).

²⁸ Volgens Aitzema (SSO I, 1220b) werd deze instructie intussen uitgebreid met de opdracht om het aannemen

hoewel de verzekering werd gegeven dat de Friese soevereiniteit gerespecteerd zou worden; in Leeuwarden zou ondertussen wel opening van zaken zijn gegeven.

Op het Landschapshuis waren de gedeputeerden van de Generaliteit inmiddels uitvoerig in conclaaf gegaan met de volmachten van de Landdag. Om te beginnen hadden zij een uitvoerig memorandum voorgelezen, waarin vooral de schandelijke gebeurtenissen die in 1626 hadden plaatsgevonden in herinnering werden geroepen. Destijds was op de Friese Landdag dankzij een bezending van de Staten-Generaal eindelijk overeenstemming bereikt ten aanzien van de invoering van de gemene middelen, en het wachten was slechts op de spoedige terugkomst van de volmachten van de Steden, die naar huis waren gegaan om formele toestemming van hun achterban te verkrijgen.²⁹ Door het oproer dat daarna was uitgebroken, hadden de gedeputeerden én de Friese regenten moeten vluchten en was er niets van terecht gekomen. Zoiets was in de Republiek nooit eerder vertoond, en zeker niet (door de afgekondigde algemene amnestie) onbestraft gebleven. Daar kwam de eerder genoemde kwestie van de eed van de 'Friese' officieren nog bij. De moeilijke en kostbare bezending met soldaten was met 'dit winterlijk weder ende quade wegen over landt' dus niet voor niets ondernomen.

Ondanks het feit dat Friesland nu met troepen en al flink de pin op de neus was gezet, werd geen overeenstemming bereikt, niet tussen de Staten en de gedeputeerden en al helemaal niet tussen de kwartieren onderling.³⁰ Daarop namen de gedeputeerden van de Staten-Generaal, die nu eindelijk wel eens resultaat wilden zien, op 7 maart 1632 eenzijdig het besluit om de belastingen zoals die reeds in 1625 waren vastgesteld in te voeren en te verpachten (betreffende wijnen, brandewijnen, bieren, azijn, rogge, beestiaal, hoornbeesten, bezaaide landen, zout, zeep, waag, gouden, zilveren en zijden lakens, wollen lakens, paardenpacht, turf en grove waren).³¹ Omdat de achterstand van Friesland sinds 1626 enorm was toegenomen, werden bepaalde belastingen flink verhoogd en enkele nieuwe ingevoerd. Om tegemoet te komen aan de bezwaren van het platteland, werd bepaald dat er geen bui-

en de betaling van drie compagnieën door Friesland te regelen, alsmede de toestemming van de Friese Staten te verkrijgen voor de benoeming van officieren van 'vreemde natien' van compagnieën die ter repartitie van Friesland stonden en andere officieren van troepen te velde.

²⁹ SSO I, 1221a.

³⁰ Zie de uitvoerige 'Gravamina van de Steden in Friesland tegens de Platte landen aldaar', in febr. 1632 ingediend bij de Staten-Generaal; TR, GBF inv.nr. 949.

³¹ SSO I, 1222a-1223a; CHB V, 333-335. De 'middelen van consumption ende andere, so de selve tegens May toekomende Anno sestienhondert twee en dertich sullen worden geheven ende verpacht in de Provincie van Vrieslandt' en 'gearresteert by ons ondergeschreven Gecommitteerden van de Ho. Mo. Heeren Staten Generael, in vervolgen van de uytspraecke van haere ghemelte Ho. Mo. van dato den acht en twintighsten Octobris 1625, uytgesondert eenighe weynighe veranderinghe van de voorsz middelen, tot meerder bevredinghe tusschen de Leden gedaen, op huyden den achsten Marty 1632': SSO I, 1223a-1225b; CHB V, 336-340. Aitzema (SSO I, 1223a) gaf hierbij als commentaar: 'De Middelen van consumtie soo alsse waren by de opgemelde Heeren gheset, vinde goet hier by te stellen. Want op die voet sijne noch endtlijk in 't Jaer seven en dertich in trayn ghebracht, hoewel het werck dit Jaer weder verliep soo haest als de Compagnien of Krijghsvolck weder te Velde was getrocken'.

tengewone omslagen over de floreen meer zouden worden gelegd en dat deze belasting voor elke floreen gefixeerd werd op zes maal per jaar 21 stuivers.³² Voor de floreen die onder de ‘corpora’ van de steden vielen, zou voortaan een tarief van 12 stuivers voor elke twee maanden gelden.³³ Deze verhouding van 21:12 zou ook bij een eventuele verandering van het tarief van de floreenbelasting gehandhaafd blijven. Om de Steden nog verder tegemoet te komen, werd vastgelegd dat voor de huizen op het platteland, waarvoor vanouds geen floreenbelasting werd betaald (‘ter neringe staende’ en niet ‘schotschietend’), voortaan ook floreenbelasting moest worden betaald.

Op 28 maart 1632 werd op de Landdag door vrijwel alle volmachten van de drie plattelandskwartieren resolutie genomen op de uitspraak van de gedeputeerden. De belastingen en de bijbehorende tarieven werden, hoewel ze in veel opzichten nog steeds bezwaarlijk werden geacht, ‘by provisie’ aangenomen, opdat de ‘schaedelycke disputen’ eindelijk konden worden beëindigd, maar onverminderd het recht om zelf andere middelen te beramen. Er werd echter het belangrijke voorbehoud gemaakt dat de genoemde middelen alleen aangenomen zouden zijn wanneer alle kwartieren tot overeenstemming konden komen, dus met inbegrip van het kwartier van de Steden, anders zouden ook de bereidwillige kwartieren niet tot invoering overgaan. In dat geval wilden zij onder geen beding verantwoordelijk worden gehouden voor ‘alle schaeden ende onheylen’ die daarvan het gevolg zouden kunnen zijn.³⁴ Dat de volmachten van de Steden weigerden de resolutie te ondertekenen was een veeg teken, want daardoor zou de hele zaak weer op losse schroeven komen te staan.

Teruggekeerd in Den Haag brachten de gedeputeerden op 5 april 1632 – de 22 compagnieën hadden Friesland al een maand eerder verlaten – mondeling rapport uit in de vergadering van de Staten-Generaal, waarbij ook Frederik Hendrik aanwezig was. Hunne Hoogmogenden spraken hun teleurstelling uit over het feit, dat de bezending niet zo succesvol was geweest. Enkele dagen later, toen de Prins opnieuw in eigen persoon aanwezig was, werd besloten dat de verpachting van de gemeene middelen in Friesland door zou gaan volgens de uitspraak die daarover door de gedeputeerden van de Generaliteit was gedaan, en dat opnieuw enige heren vanwege de Staten-Generaal zich naar Leeuwarden zouden begeven om bij de verpachting aanwezig te zijn. Op dat moment waren er namens de Steden een aantal vertegenwoordigers in Den Haag om bezwaar tegen die verpachting te maken. Zij werden ernstig gemaand om verder verzet te staken, onder belofte dat hun grieven

32 Vgl. Faber, *Drie eeuwen* II, 459.

33 ‘... welke verlichtinge van Floreen toe ghestaen wort ten aensien van hare Ho. Mo. verklaringe voor desen op der Steden corpergelden gedaen, met brengende dat de selve souden werden geaccordeert tot een redelijke Verpondinge, daer tegens de Steden moeten verlaten het geen haer E. tot subsidie van de Corporgelden en Fortificatien dus langhe uyt des Lants middelen en Domeynen hebben genoten’; *SSO* I, 1222b art. 5.

34 *CHB* V, 341-343.

daarna aan de orde zouden komen. Dezelfde heren, die eerder in Friesland waren geweest, gingen daarop als commissarissen ter verpachting naar Friesland, voorzien van een waslijst aan vorderingen, die de Generaliteit op Friesland had, en met de opdracht om een tijdstip te bepalen waarop een delegatie uit de vier kwartieren naar Den Haag zou komen om de geschillen bij te leggen.³⁵

Intussen werden andere belangrijke besluiten wél door alle kwartieren genomen. In maart 1632, voordat hij te velde trok, had stadhouder Ernst Casimir aan de Staten van Friesland de *survivance*, het recht van opvolging in zijn ambten, verzocht voor zijn twintigjarige zoon Hendrik Casimir, die toen diende als kolonel in het Staatse leger. Vanwege de verdiensten van het Huis Nassau werd het verzoek op 27 maart 1632 ingewilligd, waarbij de Staten evenwel de ‘absolute vryheyt, macht en autoriteyt’ behielden om de nieuwe stadhouder te zijner tijd van een passende instructie te voorzien.³⁶ Hierbij werd het voorbeeld gevolgd van Frederik Hendrik, aan wie kort daarvoor in ‘zijn’ gewesten de *survivance* was verleend – in 1631 in Overijssel, Utrecht, Holland en Zeeland, in 1632 in Gelderland – voor zijn in 1626 geboren zoon Willem II.³⁷ De verlening van de *survivance* voor Hendrik Casimir – die al snel door veel regenten schijnt te zijn betreurd³⁸ – hield niet een versteviging van de positie van de Friese stadhouder in. Hij had al weinig te vertellen, zo zal er op het Landschapshuis geredeneerd zijn, dat kon nu mooi zo blijven, en bovendien kon op deze wijze de machtige Frederik Hendrik – die zeker de ambitie had om stadhouder van alle gewesten te worden – op afstand worden gehouden.

Ernst Casimir had blijkbaar een vooruitziende blik, want nog datzelfde jaar, op 2 juni 1632, werd hij bij Roermond, tijdens de veldtocht van Frederik Hendrik langs de Maas, dodelijk in het hoofd getroffen door een vijandelijke kogel, volgens Van den Sande ‘tot groote droeffenisse van alle goede Patriotten ende mercklijcke verachteringhe van de gemeene sake’.³⁹ Op grond van de verleende *survivance* werd de jonge Hendrik Casimir de nieuwe stadhouder. De instructie die hij op 14 december 1632 van de Staten van Friesland kreeg, was nog stringenter dan die zijn vader had gehad, vooral om te voorkomen dat het stadhouderschap erfelijk zou worden.⁴⁰ Een dag eerder hadden de Staten namelijk besloten hem in zijn instructie te verbieden om op enigerlei wijze de *survivance* te verzoeken, of enig ander punt dat de Staten ‘hen alleen gereserveert ofte denselven Heeren Stadholders by hunne instructie ende

35 Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 565-566.

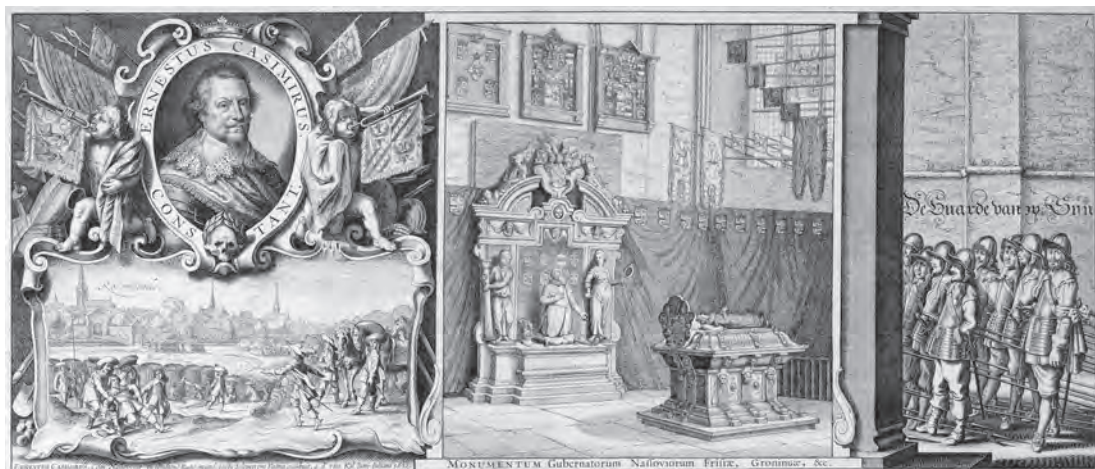
36 CHB V, 341.

37 Kernkamp, *Willem II*, 14. De opvolging in het kapitein- en admiraal-generaalschap werd pas in 1637 door de Staten-Generaal verleend; vgl. Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 336-338 en 349-350 en Groenveld, ‘Frederik Hendrik’, 24.

38 Zie noot 40.

39 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 163b.

40 Volgens de afgevaardigde van Friesland ter Staten-Generaal, Franckena, had de dood van Ernst Casimir voorkomen dat de *survivance* weer was ingetrokken: ‘seggende, so graaf Ernst niet en waere gebleven, de *survivance* groot perikel soude hebben gelopen, hetwelck het blyven ewechgenomen heeft’; Worp, *Briefwisseling* I, 361 (7 sept. 1632).

Afb. 11 De eerste van een serie prenten van de lijkstatie van Ernst Casimir van Nassau, bijgezet in de Grote Kerk van Leeuwarden op 3 januari 1633. Links zijn portret en daaronder een voorstelling van zijn sneuvelen op 2 juni 1632 bij de belegering van Roermond, in het midden zijn graftombe en rechts zijn lijfgarde.

commissie niet geaccordeert hebben'. Verder werden in vergelijking met de instructie van zijn vader met name de bepalingen ten aanzien van de aanstelling van officieren uitvoeriger verwoord en aangescherpt. In vacatures die in de garnizoenen ontstonden, mocht alleen worden voorzien door Gedeputeerde Staten en stadhouder 'collegialiter ende by pluraliteit van stemmen' (waarbij de stadhouder één stem had en de Gedeputeerden negen). Te velde mocht de stadhouder als vanouds de officieren aanstellen, behalve kolonels, overste luitenants en majoors, die door de Staten moesten worden aangesteld. Bij officiersbenoemingen was de stadhouder verplicht om de 'ingeborenen den uitheemschen by concurrentie te præfereren'. De commissies (aanstellingsbrieven) van alle officieren moesten op naam van de Staten gesteld worden. Verder werden de bepalingen, die ook voor zijn vader hadden gegolden, herhaald. Zo diende hij Staten en Gedeputeerde Staten te eren en te respecteren en mocht hij zich geen gezag aanmatigen waardoor de soevereiniteit en hoogheid van het gewest aangetast zou kunnen worden. Hij mocht geen onroerende goederen in de provincie in eigendom hebben, hij mocht zonder toestemming geen garnizoenen verplaatsen en hij moest zich houden aan de instructies van Gedeputeerde Staten en het Hof van Friesland, voor zover die op hem van toepassing waren.⁴¹

Zodra het bericht van de dood van Ernst Casimir Leeuwarden had bereikt, werden grietman Edsard van Burmania en raadsheer Johannes van den Sande naar Gro-

41 CHB V, 354-356; SSO I, 1227a-1228b; vgl. Guibal, *Democratie*, 24.

ningen gestuurd om te bewerkstelligen dat Hendrik Casimir ook in Stad en Lande tot stadhouder zou worden aangesteld, omdat 'het om veel redenen nut was voor beyde Provintien, ghecombineert te blijven onder een Gouverneur'. Officieus speelde daarbij volgens Aitzema 'de consideratie van Vryheyt' een niet geringe rol, want de beide noordelijke gewesten behoorden 'suspect te zijn de al te groote macht ende gesach van Prins [Frederik] Hendrick, die alreede hadde de andere vijf Provintien, die oock alrede daer van hadden ghegheven de Survivance aen den Soon, noch een Kindt zijnde, schijnende also datmen een Erf-recht wilde daer van maecken. Sijnde beeter dat de Authoriteyt wat verdeelt wierde'. De regenten van Stad en Lande stemden uiteindelijk in met het verzoek van hun Friese collega's en benoemden Hendrik Casimir tot hun stadhouder, zij het met tegenzin, want de naburen hadden enige onenigheid. Die betrof onder meer de Friese militaire bezetting van Delfzijl, wat door de Groningers als een onaanvaardbare beteugeling van hún vrijheid werd beschouwd.⁴² Ook in Drenthe volgde Hendrik Casimir zijn vader op als stadhouder.⁴³

Onenigheid was er ook met Frederik Hendrik. De Staten-Generaal – of eigenlijk Frederik Hendrik zelf, die in deze jaren groot gezag had onder Hunne Hoogmogenden – wilden de officieren van bepaalde compagnieën die ter repartitie van Friesland stonden te velde door Frederik Hendrik laten benoemen. De Friese Staten weigerden resoluut: op 10 maart 1632 werd besloten dat men als vanouds deze officieren zélf bleef benoemen.⁴⁴ Volgens Aitzema beschouwden de Friezen het voorstel uit Den Haag als een 'sonderlinge flatterie', waardoor sommige particulieren 'poochden aen een ander te gheven, wat haer niet competeerde; capterende also voor haer ende de haere des Princen gunst ende beneficien, die wel loflijk waren voor haer particulier, maer schaedelijck voor het publijck'. Toen er in het leger voor Maastricht verschillende 'Friese' compagnieën vacant raakten, werden deze toch door de Prins vergeven. Van de Friese stadhouder viel geen protest te verwachten, want 'Graef Hendrick was jonck, noch niet in het Stadthouderschap geintroduceert, ende wilde sich niet opponeren'.⁴⁵ De verhouding met Frederik Hendrik en de Staten-Generaal zal er niet beter op zijn geworden toen de Staten van Friesland op 15 juni 1632 opnieuw geen gehoor gaven aan het herhaalde verzoek uit Den Haag de officieren van de troepen die ter repartitie van Friesland stonden ook

42 SSO I, 1226a; zie Worp, *Briefwisseling* I, 361-362. Ook als stadhouder van Stad en Lande kreeg Hendrik Casimir een strikte instructie (5 okt. 1632), met vergelijkbare bepalingen ten aanzien van militaire ambten, het aankopen van onroerend goed, het verzoeken om survivance en verandering van instructie; SSO I, 1228b-1229b.

43 Heringa, 'Zelfstandig geweest', 388-389.

44 CHB V, 340.

45 SSO I, 1227b. Eén van de genoemde vacatures was ontstaan door het overlijden van een oom van Aitzema, kapitein van een compagnie. De Friese gedeputeerde Franckena 'van wegen Haer Ho. Mog. in 't Leger gecommiteert, versocht selfs den Prins, om soo wel het Capiteynschap, deur mijn Ooms doot vacant, als de andere Chargen, te vergeven: wordende op sijn versoeck de Lieutenant Capiteyn, de Vendrich Luytenant, ende een ander Vaendrich, alle volgens propositie ende na den appetijt vanden Heer Frankena'.

– zoals bij officieren van andere gewesten wel gebruikelijk was – een eed van trouw te laten afleggen aan de Staten-Generaal. Het verzoek werd beschouwd als een ‘nieuwigheid’ en een inbreuk op de Friese ‘vry- ende gerechtigheden’.⁴⁶

De bemoeienis van de Staten-Generaal met de Friese overheidsfinanciën werd ongetwijfeld eveneens als een grove inbreuk op de gewestelijke vrijheden beschouwd. Zoals we gezien hebben, waren de door de Generaliteit vastgestelde belastingen op 28 maart 1632 onder voorbehoud door drie kwartieren van de Landdag aangenomen. Het was echter de vraag of de resolutie (die immers niet door de Steden ondertekend was) inderdaad ten uitvoer zou worden gebracht en vervolgens of de belastingen ook in de jaren daarna zouden worden verpacht. Aitzema was daar nogal pessimistisch over; volgens hem verliep ‘dit werck ... soo haest als de Compagnien of Krijghsvolck weder te Velde was getrocken’.⁴⁷ Desalniettemin werden al spoedig door de Friese Staten besluiten genomen om gevolg te geven aan de resolutie van 28 maart, al zal de aanwezigheid van commissarissen uit Den Haag daarbij een rol hebben gespeeld. Reeds op 29 maart werd een – eveneens niet door de Steden ondertekende – resolutie genomen betreffende het hoorngeld en de impost op bezaaide landen en op 22 april werd een plakkaat tot invoering van het klein zegel uitgevaardigd.⁴⁸ Op 1 juni volgde het besluit, onder protest van de volmachten van de plattelandskwartieren, om voor de maanden mei en juni een omslag van 20 stuivers op het platteland en 12 stuivers over het corpergeld in de Steden te heffen.⁴⁹ Op 14 juni werd besloten om de eed voor de pachters van ’s lands middelen op te stellen en af te nemen alsmede de eed voor Gedeputeerde Staten, de grietmannen en de magistraten.⁵⁰ Op 24 augustus werd bovendien een instructie opgesteld voor de rechters die in belastingfraudezaken zouden worden benoemd.⁵¹ Ten slotte viel op 14 september 1632 het besluit, onder protest van de volmachten van Leeuwarden, Bolsward, Franeker en Sneek, om met ingang van 1 oktober voor het gehele gewest de accijnzen te verdubbelen.⁵²

Hoewel allesbehalve sprake was van eenstemmigheid op de Friese Landdag, die in belangrijke belastingzaken eigenlijk wel was vereist, waren de afgevaardigden van de Staten-Generaal in Friesland op grond van deze maatregelen hoopvol gestemd. Een van hen schreef in juli 1632 aan de Staten van Holland dat de voorgestelde middelen al verpacht waren en dat het ‘werck beghint gepreessen te worden’,

⁴⁶ CHB V, 345-346.

⁴⁷ SSO I, 1223a; Volgens Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 565, vertrokken de troepen tegen het midden van maart (nieuwe stijl).

⁴⁸ CHB V, 343-345.

⁴⁹ TR, GBF inv.nr. 39 f. 5 (res. SF 1 juni 1632).

⁵⁰ TR, GBF inv.nr. 39 f. 12 (res. SF 14 juni 1632). Op 18 mei was besloten om te wachten met het afnemen van de eed van de belastingpachters totdat de ordonnances op de imposten waren gepubliceerd.

⁵¹ TR, GBF inv.nr. 39 f. 34 (res. SF 24 aug. 1632); CHB V, 346-348 (ook door twee volmachten van de Steden getekend). Blijkbaar is deze rechtspraak nooit in de praktijk gebracht; in 1637 heeft de Raad van State herhaaldelijk doch steeds vergeefs getracht een dergelijke ‘verpachtingskamer’ tot stand te brengen, zie p. 301, 323, 339 en 354.

⁵² TR, GBF inv.nr. 39 f. 50 (res. SF 14 sept. 1632).

zelfs door degenen die er eerst niets van moesten hebben. Hij drong er op aan dat er een dag zou worden beraamd waarop vertegenwoordigers van de ‘questieuse partijen’ in Friesland naar Den Haag werden geroepen, om hun geschillen door de Staten-Generaal te laten beslechten. Omdat de Staten van Holland veel aan deze kwestie gelegen was, werd inderdaad besloten een Hollands lid van de Raad van State naar Friesland te zenden.⁵³

De genomen belastingmaatregelen hadden echter hoegenaamd geen positieve invloed op de bereidwilligheid van de Friezen om aan de financiële eisen van de Generaliteit tegemoet te komen. Op 14 juni besloten de Staten van Friesland het verzoek van de Staten-Generaal om aflossing van oude schulden af te wijzen; men was van mening dat er, zeker in vergelijking met andere gewesten, al genoeg was betaald.⁵⁴ Wel werd op 22 juni een commissie van extraordinaris rekenmeesters ingesteld om eventueel nog verschuldigde generaliteitslasten te onderzoeken en in augustus werd een soortgelijke commissie van volmachten benoemd, maar van enige werkzaamheid van deze commissies werd geen enkele blijk gegeven.⁵⁵ Intussen bleef men vanuit Den Haag betaling eisen. Zo werd zelfs de begrafenis van Ernst Casimir op 3 januari 1633 – zeven maanden nadat hij het leven gelaten had – door de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal die bij deze plechtigheid aanwezig waren, aangegrepen om aan te dringen op betaling van de leveranciers van de Admiraliteiten. Van de Staten kregen ze echter nul op het rekest en uit de ‘humeuren’ van de Friese regenten werd geconcludeerd dat er ook niet meer te verwachten was dan ‘dilatoiren ende goede woorden’.⁵⁶

Intussen nam onder de volmachten op de Landdag de ontevredenheid toe, zowel over de verzwaarde belastingdruk als over de wanordelijke administratie van de gewestelijke financiën. Op 29 november 1632 werd ontvanger-generaal Johan van Bootsma door de Staten gesommeerd eindelijk de rekeningen over de jaren 1629, 1630 en 1631 bij de Rekenkamer in te dienen en werd besloten de rekeningen van de ontvangers voortaan elk half jaar te laten indienen en te controleren.⁵⁷

In het voorjaar van 1633 werden de ‘landschapsmiddelen’ opnieuw verpacht, en werden verschillende maatregelen genomen om deze geordender te laten verlopen en te voorkomen dat pachters, die van de vorige termijn nog bedragen schuldig wa-

⁵³ *PNH* V, 21 juli 1632 (nr. 1411).

⁵⁴ TR, GBF inv.nr. 39 f. 11 (res. SF 14 juni 1632).

⁵⁵ TR, GBF inv.nr. 39 f. 19 (res. SF 22 juni 1632). Benoemd werden de raadsheren Johannes Saeckma, Orck van Doyem, Hector Bouricius en Horatius Domans, oud-burgemeester van Franeker. Op 25 aug. 1632 werd opnieuw een commissie benoemd om de problemen met de Generaliteit betreffende de betalingen op te lossen, bestaande uit de volmachten Georg thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en Frans van Donia uit Oostergo, Hobbe van Aylva en Orck van Doyem uit Westergo, Tiberius van Oenema en Esaias van Lycklama uit Zevenwouden en dr. Gellius Jongestel en Joannes Nijs uit de Steden; TR, GBF inv.nr. 39 f. 41 (res. SF 25 aug. 1632).

⁵⁶ *PNH* VI, 25 jan. 1633 (nr. 71). De Staten besloten onder meer de verlangde betaling in de schulden van de Admiraliteit over de jaren 1622-1627 opnieuw te excuseren; TR, GBF inv.nr. 40 f. 77 (res. SF 16 jan. 1633).

⁵⁷ *CHB* V, 352-353.

ren, opnieuw konden inschrijven.⁵⁸ Ook werd besloten de imposten op bezaaide landen, hoorngeld en paarden niet meer te verpachten, omdat dit nogal wat problemen met zich meegebracht had, maar te collecteren (rechtstreeks door ambtenaren te innen).⁵⁹ Om gehoor te geven aan de aanhoudende klachten van zowel inwoners als pachters werd door de Landdag op 25 mei een commissie benoemd, die vóór Pinkster moest rapporteren.⁶⁰ Op grond van het rapport werd op 24 augustus besloten aan de pachters van een aantal belastingen, die blijkbaar niet solvabel waren, uitstel van betaling te verlenen.⁶¹ Toen ook ontvanger-generaal Bootsma naar aanleiding hiervan uitstel van betaling van pachtgelden verzocht, kreeg hij echter nul op het rekest.⁶²

De Staten van Friesland waren zich er volgens Aitzema wel degelijk van bewust dat de 'oneenigheydt nopende het draghen van haer lasten veel quaet aen haer selfs dede', nu en in de toekomst. Daarom werd op 2 augustus 1633 een commissie door de Landdag ingesteld. Vijf raadsheren (Johannes Saeckma, Johan van den Sande, Orck van Doyem, Gellius Jongestal en Joannes Nijs), ontvanger van de klooster-goederen Albert van Aysma en een door hen voor te dragen lid (dat werd gedeputeerde Hobbe van Aylva, grietman van Baarderadeel), namen de niet geringe taak op zich om een oplossing te zoeken voor de aloude onenigheid tussen Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden met betrekking tot de belastingheffing. Expliciet werd gesteld dat aan de uitspraak van de commissie geen rechten zouden kunnen worden ontleend, evenmin als dat het geval was bij de uitspraak van de Staten-Generaal van 7 maart 1632; de Landdag behield het laatste woord.⁶³ Op 13 september 1633 kwam de commissie met haar rapport.⁶⁴ Onder meer deed zij de aanbeveling, in navolging van herhaalde adviezen van de Staten-Generaal, om ingaande mei 1634 de gemene middelen in te voeren 'in gelycker wegen als de lysten ende ordonnantien van de stadt Groningen ende Ommelanden melden ende uitbrengen'.⁶⁵ In plaats van de floreenbelasting zou op het platteland de verponding, zoals die in

58 O.m. TR, GBF inv.nr. 39 f. 82 en 40 f. 23 (res. SF 22 febr. en 1 april 1633).

59 TR, GBF inv.nr. 40 f. 27 (res. SF 11 april 1633). De collecte diende te geschieden overeenkomstig het op 29 maart 1632 vastgestelde reglement, zie noot 48.

60 TR, GBF inv.nr. 40 f. 39 (res. SF 25 mei 1633). Op 6 juli werd besloten om de commissie nog veertien dagen langer tijd te gunnen. De commissie bestond uit Abraham Roorda, Gabbe Wijgers Botma, Sjuck van Burmania, Anchises Andla, Amelius van Oenema, Hessel van Sminia, Jan van Beyma, Jan van Marssum en twee Gedeputeerden, *ibidem*, f. 43.

61 TR, GBF inv.nr. 40 f. 65 (res. SF 24 aug. 1633).

62 TR, GBF inv.nr. 40 f. 74 (res. SF 17 sept. 1633).

63 TR, GBF inv.nr. 40 f. 60 (res. SF 2 en 10 aug. 1633). Dat de benoeming van de commissie niet van een leien dakje ging, blijkt uit het feit dat enkele bladzijden eerder (f. 56) een soortgelijke resolutie is doorgestrept.

64 CHB V, 358-359 (13 sept. 1633); SSO II, 10b-11a (14 sept. 1633); Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 177b; TR, SHA inv.nr. 93.

65 Reeds in 1601 waren de generale middelen algemeen ingevoerd en verpacht in deze provincie, maar niet van harte, omdat de 'omliggende provinciën d'selve noch niet angenoemen hebben, alsoe dat daerdeur alle neringhe gants van hijr gediverteert ende de ingesetenen van Stadt ende Lande tot het march toe uitgesogen worden'; Van der Ent en Enthoven, *Gewestelijke financiën*, 26.

dat gewest gold, moeten worden geheven, en dan tweemaal zoveel moeten opbrengen als daar. De heffing van floreen in de 'corporen' van de Steden zou gestaakt moeten worden en – zodra de verponding was ingevoerd – ook op het platteland. Korenmolens die de laatste veertig jaar buiten toestemming van Gedeputeerde Staten op het platteland waren gebouwd, moesten worden afgebroken (in verband met de belasting op het gemaal), met een redelijke vergoeding voor de eigenaren. Nieuwe molens zouden niet meer zonder toestemming van de Gedeputeerden mogen worden gebouwd en er zou nauwkeuriger toezicht moeten worden gehouden op bakkers en moutmakers.

Volgens Aitzema had deze uitspraak 'ooch al geen gevolg noch effect'.⁶⁶ Van den Sande weet te melden dat er op de Landdag veel besprekingen aan werden gewijd, en dat het uiteindelijk door Westergo en alle Steden werd aangenomen, maar dat Oostergo en Zevenwouden (met name de laaggelegen grietenijen, waarschijnlijk in verband met de heffing van hoorngeld) het niet konden goedkeuren.⁶⁷ De stemmen staakten dus en van het advies kwam niets terecht. Voor 19 oktober 1633 staat in het resolutieboek van de Staten echter wel het opmerkelijke besluit geregistreerd, dat de vier kwartieren tot overeenstemming zijn gekomen over de verpachting voor een half jaar van het gemaal, de impost op binnenlands dik bier en de dubbele imposten op hoornbeesten, bezaaide landen en paarden.⁶⁸ In werkelijkheid was die eensgezindheid slechts oppervlakkig en hooguit van tijdelijke aard. Het invorderen van de accijnzen bracht in de praktijk nogal wat moeilijkheden met zich mee, die terug te voeren zijn op zowel de verschillen tussen stad en platteland als de onwilligheid van vele inwoners om te betalen.⁶⁹

Toen eind maart, begin april 1634 de nieuwe verpachtingen moesten worden vastgesteld, liep het weer vast op de belangentegenstellingen tussen de kwartieren. Op 28 maart werd besloten om, ter betaling van de Friese generaliteitslasten, imposten te heffen op grond van de uitspraak van de commissie uit de Staten-Generaal van 7 maart 1632 en de daarop genomen Statenresolutie van 8 maart, en 21 stuivers om te slaan over de florenen en 12 stuivers over de corpergelden. Dit besluit werd alleen getekend door volmachten van Oostergo en Zevenwouden. Diezelfde

⁶⁶ SSO II, 10b.

⁶⁷ Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 178b.

⁶⁸ TR, GBF inv.nr. 40 f. 81 (res. SF 19 okt. 1633). Daarbij zou worden uitgegaan van de 'taux' die op 24 aug. was vastgesteld op advies van de commissie die op 25 mei 1633 was ingesteld. Blijkbaar werden er dubbele imposten geheven omdat deze op het platteland en in een vijftal steden in mei 1633 niet waren verpacht.

⁶⁹ Op 12 dec. 1633 kregen Gedeputeerde Staten op verzoek van Willem van Vierssen, ontvanger-generaal van de domeinen, opdracht van de Staten de pachters te assisteren tegen de stadsbesturen, omdat de inning van dubbele accijnzen op wijn, bier, laken en dergelijke grote problemen gaf in Leeuwarden, Bolsward, Franeker en Sneek; TR, GBF inv.nr. 40 f. 88. De steden weigerden verder de wissels op de betalingen van de in de steden geheven corpergelden uit te betalen aan de compagnieschrijvers, die deze hadden gekregen om de soldij te kunnen betalen; TR, GBF inv.nr. 40 f. 96 (res. SF 17 jan. 1634). Op 18 jan. 1634 kregen Gedeputeerde Staten de opdracht om een plakkaat te laten drukken met nadere bepalingen omtrent het beestiaal en de belasting op bezaaide landen, vanwege de problemen die de belastingpachters bij de inning van deze belastingen (vastgesteld bij de resolutie van 19 okt. 1633) ondervonden; TR, GBF inv.nr. 40 f. 97.

dag namen Westergo en de Steden een op enkele punten afwijkend besluit, waar de volmachten van vijf grietenijen van Oostergo zich bij aansloten (Leeuwarderadeel, Ferwerderadeel, Westdongeradeel, Oostdongeradeel en Rauwerderhem), met verzoek aan de Landdag om één van beide resoluties aan te nemen. Enkele dagen later, op 2 april, dachten Westergo en de Steden op hun manier de knoop door te hakken door te besluiten dat Gedeputeerde Staten op het Landschapshuis de middelen van consumptie dienden te verpachten volgens de uitspraak van de Staten-Generaal en de daarop gevolgde Statenresolutie van maart 1632, 21 stuivers over de florenen om te slaan, het corpergeld voorlopig ongemoeid te laten en voor schotschietende huizen zowel florenen als haardstedengeld te laten betalen. De volmachten van de vijf genoemde grietenijen van Oostergo sloten zich hierbij aan.⁷⁰

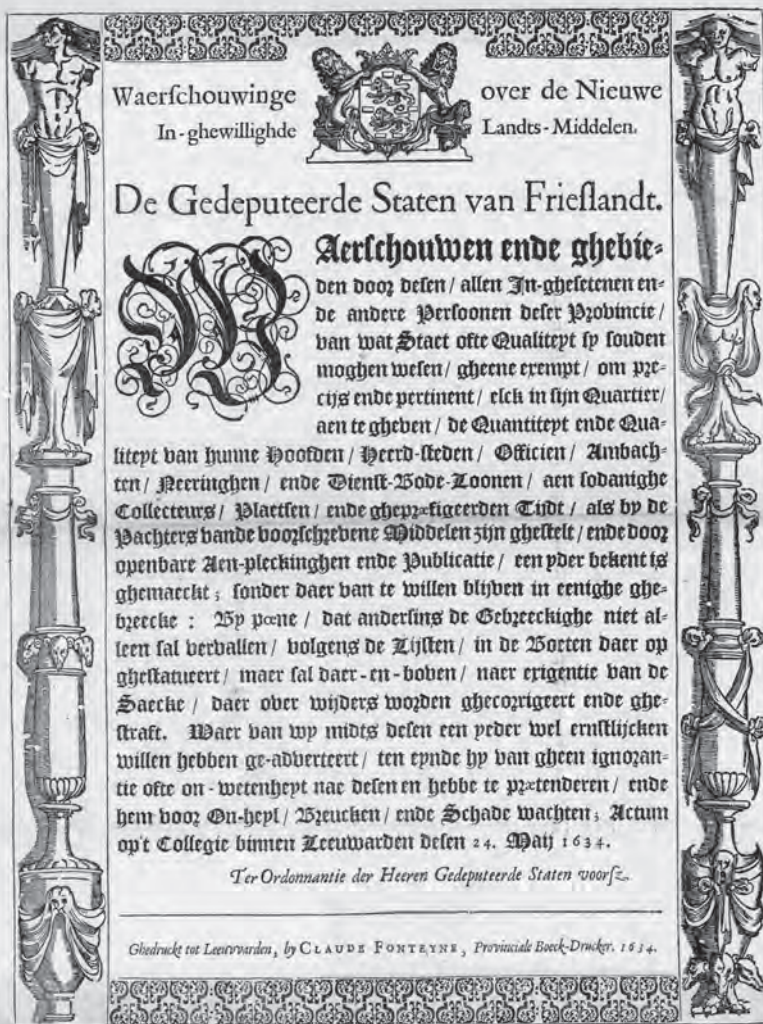
Dat de dreigende impasse tussen de kwartieren toch werd doorbroken, zal aan twee factoren hebben gelegen. Ten eerste werd voor de hoorngelden op 16 april een onderscheid gemaakt tussen de 'hoge' en 'lage kwartieren', oftewel de rijke kleigronden in het noordwestelijk deel van de provincie en de veel schralere zand- en veengronden in het zuidoostelijk deel (zuidelijk Oostergo en Zevenwouden),⁷¹ waardoor tegemoet werd gekomen aan de bezwaren van de grietenijen in de lage kwartieren, waar nu een lager tarief gold. De grens tussen beide kwartieren werd nauwkeurig beschreven en zou voor deze belasting tot aan het eind van de Republiek gelden.⁷² In de tweede plaats werd er door de Staten-Generaal sterk op aangedrongen dat Friesland de toegezegde en achterstallige generaliteitslasten zou afdragen. Reis op reis hadden afgevaardigden van de generaliteit al naar Friesland ondernomen. Brieven van generaliteitsvertegenwoordigers in Leeuwarden waren geheim gehouden om gewillige gewesten niet op verkeerde gedachten te brengen. Nu door onderlinge verdeeldheid alweer niet kon worden besloten om volgens de Generaliteit eenmaal aangenomen 'gemene middelen' in te voeren, togen de heren Albert Sonck uit Holland en Goossen Schaffer uit Groningen vanwege de Staten-Generaal naar Leeuwarden om de Friezen op de rechte weg te helpen. Anders, zo luidde de onheilspellende boodschap, dreigde er oproer onder de soldaten en was de ondergang van het land aanstaande.⁷³ Op 4 april besloten de Staten van Friesland de gevraagde bedragen niet te betalen of betaling uit te stellen, deels uit onmacht, oftewel geldgebrek, en deels uit onwil, omdat men van mening was dat de Staten-Generaal wel andere bronnen van inkomsten ten dienste stonden. Desalniettemin werden op 22 april de bepalingen voor de verpachting van de belastingen per 1 mei door de Landdag vastgesteld – Zevenwouden tekende niet en Oostergo onder voorbehoud – en werden Gedeputeerde Staten gelast de verpachting te laten plaatsvinden. De 'nieuwe middelen van Hooft ende Schoorsteen gelden, van Impositien

⁷⁰ Vgl. HCL, SIL nrs. 339d, e en f, (dd. 11 april 1634).

⁷¹ CHB V, 363.

⁷² Vgl. *Tegenwoordige Staat IV*, 389-400 en Faber, *Drie eeuwen II*, 642-643.

⁷³ Arend, *Algemeene geschiedenis III-4*, 755-756.

Afb. 12 De Waerschouwinge over de Nieuwe In-ghewillighde Landts-Middelen (1634).

op d'Officieren, handtwercken ende neeringen' werden vervolgens 'tot grote sommen' verpacht. Gedeputeerde Staten gaven landschapsdrukker Claude Fonteyne opdracht een *Waerschouwinge over de Nieuwe In-ghewillighde Landts-Middelen* te drukken, gedateerd 24 mei 1634 (zie afbeelding 12). Alle belastingplichtigen werden aangemaand aangifte te doen. Wie nalatig was, zou niet alleen de gebruikelijke boete krijgen, maar ook een zwaardere straf te wachten staan.

Het oproer van 1634

De dreigende taal van deze 'Waerschouwinge' kon de steeds groter wordende kloof tussen geregeerden en bestuurders, tussen volk en elite, niet dichten. Onder het gewone volk heerste grote ontevredenheid en zelfs angst voor de nieuwe, zware accijnzen, want, zo schreef Van den Sande, deze 'druckten den gemeenen Man, die tot noch toe weynigh of geen lasten gedragen hadde'.⁷⁴ En degenen die verantwoordelijk waren voor de invoering en het innen van deze belastingen – volmachten ten Landdage, belastingpachters en hun collecteurs – waren als de dood voor een mogelijke uitbarsting van volkswoede, waarbij zij het uiteraard zouden moeten ontgelden.

Typerend voor de gespannen situatie is de brief, die de Bolswarder schrijnwerker Jacob Gysberts op 24 mei 1634 schreef aan de belastingpachters Wijbe Siurds c.s. te Leeuwarden. Sinds jaar en dag was Jacob namelijk collecteur in Bolsward, kennelijk voor de geadresseerden. Als ambitieus ambachtsman was hij doorgedrongen tot de gelederen van het stadsbestuur en eerder dat jaar was hij voor het eerst (en voor het laatst) ook volmacht ten Landdage geworden, voor de Bolswarder gezwoeren gemeente.⁷⁵ Deze positie van collecteur én volmacht zou hem zuur opbreken. Onder het 'grau' deed namelijk het gerucht de ronde dat hij wel 600 of zelfs 1600 gulden gekregen had voor zijn stem op de Landdag om de nieuwe middelen in te willigen. Ook van andere volmachten, zoals Regnerus Bruynsma uit Wommels, secretaris en volmacht voor Hennaarderadeel (die 3000 gulden ontvangen zou hebben) werden dergelijke 'graue leugens' verteld, waardoor men 't gemene volck ons op de hals drijft'. In het holst van de voorafgaande nacht had het 'geboeft' reeds de euvele moed gehad stenen tegen zijn voordeur te smijten en aan de ring van de deur 'schandelijcke dingen' te bevestigen. Alom, 'op straten en steijgen', zo had Jacob vernomen, werd verteld dat men, zodra de nieuwe middelen waren ingevoerd, van plan was zijn huis te ruïneren en hem zelfs dood te slaan. Dit was, zo verzuchtte hij, het profijt dat hij van zijn volmachtschap had. En wie zou hem beklagen, want hij werd toch alle dagen gewaarschuwd door zelfs de 'treftigste lueden' van de stad?

⁷⁴ Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 178b-179a.

⁷⁵ Samen met Tijmen Fransz. Eysma; TR, SHA inv.nr. 355.

Uit angst voor de komende ‘samenrotting’ van het gepeupel liet hij daarom weten van het collecteren af te zien en terug te keren naar zijn ambacht. Zijn grootste ‘droefheijt’ werd nog veroorzaakt door het feit dat zijn zoon (Gysbert Jacobs of Japicx, geboren in 1603 en op dat moment schoolmeester in Witmarsum), die nog maar een ‘jonckman’ was, er op werd aangezien en het niet zou kunnen verdragen wanneer hij met het innen van belastingen doorging.⁷⁶

De brief van de Bolswarder collecteur werd doorgespeeld aan de stadhouder, die daarop bij het stadsbestuur van Bolsward navraag deed. Weliswaar was ’s nachts aan Jacob Gysberts’ deur een schrobber met een in riemen gesneden stuk lever gehangen, zo liet de magistraat op 27 mei weten, maar van onrust onder het volk was verder niets te merken. In goed overleg met de gezworen gemeente en de burgerhopluiden van de schutterij dacht men de orde wel te kunnen handhaven.

Een week later waren de vroede vaders van Harlingen minder optimistisch gestemd. Zij hielden wel degelijk rekening met oproerigheid in hun stad, zeker wanneer het ‘gemene seevarent volck’ weer aan wal kwam. Daarom vroegen zij aan de stadhouder om de compagnie, die normaliter in de stad in garnizoen lag en onlangs was vertrokken, er te laten terugkeren. Ook de stadhouder zelf, die op dat moment in Groningen verbleef, was er niet gerust op. Diezelfde dag schreef hij aan Gedeputeerde Staten dat hij had vernomen dat de publicatie betreffende de gemene middelen, de hierboven genoemde ‘Waerschouwinge’ van 24 mei, nog niet was gepubliceerd en dat dit nu zo snel mogelijk moest gebeuren. Enkele dagen later, op 6 juni, lieten de Gedeputeerden weten dat het plakkaat inmiddels was gedrukt en alom in de provincie werd aangeplakt; een exemplaar was bijgesloten (zie afbeelding 12).

Inmiddels had de stadhouder uit voorzorg, zowel aan de Staten-Generaal, als aan Frederik Hendrik gevraagd de vijf compagnieën, die de provincie dat voorjaar hadden verlaten om te velde te trekken, terug te sturen teneinde de orde in de provincie te helpen bewaren. Geantwoord werd dat deze troepen niet gemist konden worden aangezien de vijand zijn soldaten reeds liet marcheren. De Staten-Generaal voegden daaraan toe dat zij hadden vernomen dat de gemoederen in Friesland al tot bedaren waren gekomen waardoor de noodzaak minder groot was geworden.⁷⁷

De situatie liet zich toch ernstiger aanzien dan aanvankelijk werd aangenomen. Gedeputeerde Staten schreven Hendrik Casimir dat het steeds onrustiger werd in de provincie en dat zijn komst dus dringend gewenst was. Op zondag 8 juni antwoordde de stadhouder dat hij in Groningen die dag eerst het ‘nachtmal des Heeren’ wilde bijwonen, maar de volgende dag naar Leeuwarden zou vertrekken. Nog voor zijn vertrek vroeg hij Gedeputeerde Staten van Stad en Lande toestemming 75 musketiers en 45 piekeniers met hun officieren uit de vestinggarnizoenen in deze-

⁷⁶ TR, SHA inv.nr. 444; de brief geciteerd bij Breuker, *It wurk* II-1, 200-201.

⁷⁷ Frederik Hendrik aan Hendrik Casimir, 30 mei/9 juni 1634; KHA, AHC inv. nr. 11. Frederik Hendrik stelde wel twee compagnieën te voet en een te paard uit Emden en Lieroord ter beschikking; Frederik Hendrik aan Hendrik Casimir, 12/22 en 15/25 juni 1634; KHA, AHC inv. nr. 11.

provincie te lichten om het Leeuwarder garnizoen mee te versterken. Het in Friesland aanwezige krijgsvolk zou namelijk niet bij machte zijn 'overall het ontsteeckene vuur te weeren ende de gemeente in toom te houden'. Die inschatting was juist, want terwijl Hendrik Casimir in Groningen aan het Heilig Avondmaal zat, begonnen relschoppers in steden als Leeuwarden, Dokkum, Harlingen en Sneek en in enkele grote dorpen als Kollum en Sexbierum zich te roeren. Daarbij waren belastingpachters, belastingcollecteurs en volmachten ten Landdage, die verantwoordelijk werden gehouden voor de invoering van de nieuwe belastingen, vaak de kop van jut. Hier en daar werden zij door het volk 'qualijck getracteert' door ingooien van ruiten en het plunderen van hun huizen.

Het gevaarlijkste oproer begon op 10 juni in Kollum, één van de grootste dorpen van Friesland, met samenscholingen in de herbergen. Daarbij ontpopte zekere Offke Haijes zich als gangmaker en 'capitain'. 's Avonds kwam het tot een uitbarsting en werden de huizen van de Kollumer belastingpachters en -collecteurs Saecke Siercks, Syoerdt Wybes en Lieuwe Douwes door een menigte geplunderd. Zingend en scheldend trok de meute vervolgens naar Buitenpost, waar het huis van Suffridus Riemersma, grietenijsecretaris van Achtkarspelen, het moest ontgelden. De volgende dag sloten zich nog meer mensen bij het oproer aan. In de herbergen, waar flink werd gedronken, werd geroepen dat ook het huis van Ritske van Eysinga, volmacht ten Landdage voor Kollumerland, aangetast moest worden. Eysinga kreeg hier lucht van en wist de snode plannen vooralsnog te verhinderen door enkele tonnen bier naar de herberg van Jacob Jans, het hoofdkwartier van de oproerlingen, te laten brengen. Met de trommel, die aan de dorpsomroeper was ontfutseld, werden nog meer mensen op de been gebracht om zich tegen de nieuwe belastingen te verzetten en voor de 'Vryheyte des Lants' te vechten. Met vliegend vaandel, ontvreemd uit het rechthuis van de grietenij, en slaande trom paradeerde de meute achter Offke Haijes aan over de hoofdstraat, van het Oost- naar het Westeinde en terug. Na verloop van tijd werd onder zijn aanvoering opgetrokken naar het huis van ontvanger Jacob Rosema. Deze had ook op bier getrakteerd, in de herberg van Lyeuwe Hessels, maar dat weerhield het 'populasse' niet de vensters van diens huis in te gooien en het huisraad te vernielen en te roven. Rosema was niet thuis, en tegen de dienstboden werd gezegd dat ze de ontvanger 'in riemen snijden' zouden wanneer ze hem te pakken kregen. De dag daarop, 12 juni, werd doorgebracht met zuipen en feestvieren in de herbergen (het bier van Eysinga en Rosema was nog niet op), waardoor men 's nachts genoeg moed had opgevat om opnieuw naar Buitenpost te marcheren en daar de state van oud-grietman en gedeputeerde Tarquinius van Boelens te plunderen. Op 13 juni werd opnieuw een aanslag op het huis en de persoon van Eysinga beraamd, 's middags, om ook Eysinga zelf in handen te kunnen krijgen.

Toen de tijding kwam dat er vanuit Leeuwarden soldaten in aantocht waren, werden in allerijl barricaden opgeworpen en een 'wagenburg' gemaakt. Na enkele

uren werd het verzet van de met hooivorken, stokken en soortgelijk primitief wapentuig bewapende Kollumers gebroken. Enkele oproerkraaiers werden door de soldaten naar Leeuwarden afgevoerd en door het Hof streng gestraft. Offke Haeijes en zijn handlangers Jan Harckes en Drieus Aebes waren gevlucht, maar werden later alsnog gearresteerd. Op 17 december 1636 werd Offke door het Hof ter dood veroordeeld. Jan en Drieus werden op het schavot 'strengelijck gegeselt' en uit de provincie verbannen, Jan voor vijf jaar en Drieus ten eeuwigden dage.⁷⁸

Ook in Franeker werden pachters flink lastig gevallen, hier door studenten, die hun belastingvrijstelling hadden verloren.⁷⁹ In Harlingen moest burgemeester Fedde Feddes Bonnema het ontgelden – zijn huis werd geplunderd – omdat hij door als volmacht op de Landdag in te stemmen met de invoering van de nieuwe belastingen, rekenmeester in de Generaliteitsrekenkamer zou zijn geworden.⁸⁰ Ook een belastingpachter en -collecteur als Johannes Oedses te Arum kreeg het zwaar te verduren. Door 'vereringen met bier', zo schreef hij op 14 juni aan Gedeputeerde Staten, had hij tot dusver plundering van zijn huis weten te voorkomen, maar de volgende dag zou er jaarmarkt zijn. Dan zou het volk hem ongetwijfeld 'opt lijff vallen ende spolieren'. Om dit te voorkomen, verzocht hij enkele soldaten naar Arum te laten komen, die hij graag met eten en drinken wilde onderhouden.⁸¹ Er waren echter geen manschappen genoeg om hier en elders, waar onrust dreigde, de orde te kunnen handhaven.

Niet voor alle regenten hield de oproerigheid louter kommer en kwel in. Wanneer de gelegenheid zich voordeed en het in hun kraam of liever factie te pas kwam, werd de ontevredenheid onder het volk aangegrepen om in troebel water vissen. Dan werd het volk gemobiliseerd en de volkswoede gestimuleerd om een politieke tegenstander uit te schakelen of de tegenstrevende factie buiten spel te plaatsen.⁸² Dat was bijvoorbeeld het geval in Sexbierum, waar in de nacht van 7 op 8 juni het huis van Jacob van Adelen, substituut-volmacht van Barradeel,⁸³ werd belegerd en

78 Het verloop van het Kollumer oproer is gereconstrueerd aan de hand van de vonnissen van het Hof van Friesland van de Kollumers Mintze Gielts (vrijspraak, 19 juli 1634), Innenburgh Caspars (voor een jaar uit de provincie verbannen, 8 sept. 1634), Agnieta Caspars (voor twee jaar verbannen, 9 sept. 1634), Gerrijt Aebes (vrijspraak, 11 sept. 1634), Haeije Offes, zoon van Offke Haeijes (vrijspraak, 13 sept. 1634), Willem Jans (vrijspraak, 25 april 1635), Offke Haeijes (op het schavot 'met den swaerde' onthoofd, 'gunnende 't lichaam de begraefenis', 17 dec 1636), Jan Harckes (op het schavot 'strengelijck gegeseld' en voor vijf jaar uit de provincie verbannen, 17 dec 1636) en Drieus Aebes (op het schavot 'strengelijck gegeseld' en ten eeuwigden dage uit de provincie verbannen, 20 dec 1636); TR, AHF inv.nr. 7496 (de vonnissen van 1634) en inv.nr. 7497 (de vonnissen van 1635 en 1636), vgl. Vleer, 'Kollum' en Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 179a.

79 ASF inv.nr. 2934 (Telting, *Register*, nr. 825); SSO II, 159b.

80 SSO II, 159b.

81 TR, SHA, inv.nr. 444.

82 Zie over het mobiliseren van het volk door de elite in het kader van factiestrijd: Dekker, *Holland in beroering*, 74-76.

83 Jacob van Adelen komt dan ook niet voor op de bewaard gebleven lijsten van volmachten ten Landdage. Volmachten voor 1634 voor Barradeel waren Julius van Eysinga en Hesselus Wringer, secretaris van die grietenij; TR, SHA inv.nr. 355, Engels, *Volmachten*.

geplunderd. Het oproer was geregisseerd door de grietman van Barradeel, Douwe van Hottinga, wiens eigen state zoals we eerder gezien hebben in 1626 door rebel-lerende Bolswarders was geplunderd. Door Adelen aan te wijzen als medeverantwoordelijke voor het opleggen van ondraaglijke lasten (al zullen er ook wel enkele vaatjes bier aan te pas zijn gekomen) wist hij het volk tegen Adelen op te stoken. Op deze wijze dacht Hottinga, die op dat moment geen volmacht ten Landdage was, ongetwijfeld niet alleen een rekening te vereffenen met zijn rivaal in de grietenij, maar er ook op de Landdag – we komen er nog op terug – mogelijk garen bij te spinnen. De state van Adelen werd ‘door eenige honderden mannen en wijven met de grootste furie’ aangevallen, en het had nog slechter kunnen aflopen wanneer niet enkele vooraanstaande boeren zich bij de grietman hadden gevoegd, en hem ‘met gevouwen handen’ hadden gesmeekt het volk tot bedaren te brengen. Hottinga kon dit als handhaver van het overheidsgezag uiteraard niet weigeren en liet met tegenzin zijn gezag gelden. Als aanstoker van het volksgeweld werd hij door Adelen aangeklaagd en door het Hof uiteindelijk veroordeeld tot betaling van een schadevergoeding.⁸⁴ De voornaamste oproerling, Jacob Feddes uit Tzummarum, die met een ‘roer’ gewapend was geweest, kwam er minder genadig vanaf. Hij werd naderhand door het Hof ter dood veroordeeld en onthoofd. Een medeplichtige, Tijaerd Willems uit Pietersbierum, werd op het schavot gelegeseld en voor altijd uit Friesland verbannen.⁸⁵

84 ‘Tafel van het geslacht van Cronenburg’, in: Kok, *Vaderlandsch woordenboek* X (Amsterdam 1788), tegenover 570; Ferwerda en Kok, *Wapen-boek*, s. Cronenburg, gen. 7; AHF inv.nr. 16505 (pron. 15 juli 1636, diff. 46). Bij een andere gelegenheid had grietman Hottinga Adelen zo gewelddadig aangevallen en met een dikke stok geslagen, dat hij hem bijna van het leven had beroofd (*ibidem*, diff. 11, 36 en 37).

85 Uit de betreffende vonnissen van het Hof van Friesland blijkt dat in de nacht van 7 op 8 juni de substituut-procureur-generaal met enkele ‘ruiters’ in Sexbierum was geweest ‘tot maintien van de pachters der nieuwe gemene middelen’, die op de vorige Landdag waren ingewilligd. Geconstateerd was dat er na het luiden van de kerkklokken van Sexbierum en Tzummarum groot tumult was ontstaan. Zodra de ruiters uit het zicht waren verdwenen was een grote groep opgetrokken naar het huis van Jacob van Adelen (1592-1643). Eén van de oproerlingen was Jacob Feddes uit Tzummarum, die met een roer (geweer) gewapend was. De poort van de state werd met een ‘plancke’ ingerammeid en Jacob Feddes was een van de eersten die het ‘hiem’ (erf) van de state betraden. Adelen was met zijn broers en zusters gevlucht op het ‘groothuijs’, ‘hoochuijs’ of de ‘Stins’. De deur van dit pand werd eerst met een ‘ponther’ bewerkt (een lange paal die in de lengte over een roer hooi of koren wordt gelegd en aan de voor- en achterkant met touwen wordt aangehaald; *GWNT* XII, II 3272 en 3300), en vervolgens met een bijl. Om erger te voorkomen openden de doodsbanne bewoners de deur. Jacob Feddes richtte zijn roer op Jacobs jongere broer Seerp, maar het geweer werd door een van de omstanders onder de woorden ‘dat is de man niet’ afgewend. Vervolgens gaf grietman Douwe van Hottinga (sic) hem het bevel geen verder geweld te gebruiken. ‘Om dat ghij het sijt mijn heer sal ick het laten’, antwoordde Jacob Feddes, ‘anders souw ick hem deurbruijen’. Ondertussen werd het huis ‘bestormdt, geraserd, de glazen ende fensteren ingesmeten, mitsgaders de mobilen ende huijsraden geplunderd ende geruineerd’. Jacob Feddes werd op 21 febr. 1635 door het Hof veroordeeld om op het schavot met het zwaard onthoofd te worden; het vonnis werd nog dezelfde dag voltrokken. Tijaerd Willems uit Pietersbierum, die bij de plundering ook aanwezig was geweest, werd op het schavot ‘strengelijck gegeesselt’ en ten eeuwigen dage uit de provincie verbannen (28 febr. 1635). Dirck Claessen, ‘glaesmaecker’ uit Tzummarum, werd van het ten laste gelegde vrijgesproken (10 april 1635); TR, AHF inv.nr. 7497, Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 95.

De Friese soevereiniteit op de proef gesteld

De moeilijkheid bij de ongeregeldheden was dat veel in Friesland gelegerde troepen te velde waren getrokken. Weliswaar leverden de soldaten van de ongeveer zes compagnieën die in Leeuwarden ingekwartierd waren veel gevangenen over aan justitie, waardoor de opstandelingen 'soodanighen vreesse aenghejaecht wierde, dat eenige te Lande uytvluchtenden ende andere in stilte quamen'.⁸⁶ Maar om de nieuwe belastingen werkelijk in te kunnen voeren, waren veel te weinig soldaten achter de hand. Dat besef drong nu ook door tot de autoriteiten in Den Haag.⁸⁷ Daarom besloten Hunne Hoogmogenden en Zijne Excellentie twaalf compagnieën infanterie en een compagnie cavalerie naar Friesland te laten afmarcheren, veel meer dan waarom aanvankelijk door de Friese stadhouder was gevraagd. Om er zeker van te zijn dat deze niet onaanzienlijke legermacht, die in oorlogstijd aan het strijdtoneel werd onttrokken, niet voor niets werd ingezet, werd besloten vier Gedeputeerden ter Staten-Generaal mee te laten gaan: Simon van Beaumont uit Dordrecht, Hendrick Nobel uit Rotterdam, Simon van Beaumont, pensionaris van Middelburg en Johan van Weede uit Utrecht.

Bij deze oplopende spanningen speelde ook een andere kwestie een rol, waardoor de verhouding tussen Friesland en zijn bondgenoten én tussen Hendrik Casimir en Frederik Hendrik nog verder werd vertroebeld. Zoals we hebben gezien, was er al langer ergernis over de benoeming en eedsaflegging van officieren die ter repartitie van Friesland stonden en de militaire benoemingsrechten van Hendrik Casimir, maar nu was er een concreet geval. Hendrik Casimir had in 1633 namelijk de euvele moed gehad in zijn hoedanigheid als kapitein-generaal van Drenthe een nieuwe commandant van de belangrijke vestingstad Coevorden te benoemen, terwijl Frederik Hendrik als kapitein-generaal van de Unie van mening was dat dit juist tot zijn competentie behoorde.⁸⁸ Op de achtergrond speelde waarschijnlijk enige rancune van Frederik Hendrik een rol: in 1632 was niet hij, maar zijn achterneef stadhouder van Groningen en Drenthe geworden. Zeker in laatstgenoemd gewest werkte hij hem dan ook nogal tegen.⁸⁹ Hendrik Casimir werd in de kwestie-Coevorden gesteund door de Staten van Friesland en die van Stad en Lande, terwijl Frederik Hendrik de Staten-Generaal achter zich had.⁹⁰

⁸⁶ Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 179a.

⁸⁷ Volgens Van den Sande werd door de geruchten de ernst van de onlusten buiten de provincie overschat; *Nederlandsche historie*, 179a.

⁸⁸ Aitzema weet te melden dat het initiatief voor deze actie afkomstig was uit Overijssel, 'alwaer de Heer Sweder van Haersolte de meeste directie hadde; en te Hove wel stont: hy socht den Prins en desselfs gesach allenthalven te vermeerderen: ende daer door ontvingh hy wederom veel benefitie van den Prins: en dat is d'ordinaris Negotie te Hove'; *SSO II*, 9b-10b en 163a.

⁸⁹ Heringa, 'Zelfstandig geweest', 391 noot 136.

⁹⁰ De vergelijkbare kwestie-Hasselt zal nog niet vergeten zijn, zie hiervoor Koopmans, 'Friesland en Holland', 144-146.

De bijna vijftigjarige prins Frederik Hendrik was een gelauwerd krijgsheer van Europees formaat, met een voor een stadhouder zeer sterke machtspositie, die behalve stadhouder van het machtige Holland en vier andere gewesten ook kapitein-generaal van de Unie was. De 21-jarige graaf Hendrik Casimir daarentegen, die in dynastiek opzicht al de mindere was van zijn Oranjeneef, was slechts stadhouder van Friesland en Groningen en van het Landschap Drenthe, dat niet als volwaardig gewest mocht meetellen. Het ging hard tegen hard. Hendrik Casimir hield vast aan zijn benoeming van Anthony Polman als commandeur van Coevorden en Frederik Hendrik aan die van zijn kandidaat Johan van Renesse.⁹¹

De compagnieën die nu naar Friesland werden gestuurd, stonden niet ter repartitie van Friesland, en waren dus geen gehoorzaamheid verschuldigd aan Hendrik Casimir en de Staten van Friesland, maar aan Frederik Hendrik en de Staten-Generaal. Dat juist deze troepen werden ingezet, was ongetwijfeld met opzet, aangezien twee niet-Friese compagnieën uit Arnhem van Frederik Hendrik patent gekregen hadden naar het noorden te marcheren, terwijl de 'eigene Friese gardes' van Hendrik Casimir en twee Friese 'kolonels compagnien', die eveneens in Arnhem gelegerd waren, maar niet onder eed stonden van de Staten-Generaal, aldaar in garnizoenen moesten blijven.⁹² Dat de Prins nu, geheel buiten zijn Friese collega om, zijn macht liet gelden door een grote troepenmacht die niet ter repartitie van Friesland stond deze provincie binnen te laten trekken, moet voor Hendrik Casimir als kapitein-generaal van dat gewest een enorme slag in het gezicht zijn geweest. Kortom, Hendrik Casimir verkeerde in een netelige positie. In zijn eigen provincie Friesland moest hij het hoofd bieden aan volksoproeren en factiestrijd, was hij aan handen en voeten gebonden aan een stringente instructie en werd hij als gezagsdrager gewantrouwd, terwijl hij door Frederik Hendrik en de Staten-Generaal werd behandeld als *quantité négligeable* – hoe kon hij nu zijn taak als handhaver van rust en orde, als *custos concordiae*, in zijn gewesten waarmaken? Moest hij het vertrouwen winnen van de Staten van Friesland – wat gegeven de omstandigheden het meest voor de hand lag – of juist dat van Frederik Hendrik?

Er waren nog andere redenen waarom de komst van de grote troepenmacht samen met de heren van de Staten-Generaal in Friesland met veel argwaan tegemoet werd gezien en er grote angst bestond dat de provincie tegen wil en dank iets zou worden opgedrongen.⁹³ De heren van de Staten-Generaal hadden in overleg met Frederik Hendrik namelijk een instructie meegekregen, die angstvallig geheim werd gehouden, ook, of juist, voor de Friese vertegenwoordigers in Den Haag. Dit werkte het wantrouwen van de Friese stadhouder en Gedeputeerde Staten uiteraard danig in de hand. Bovendien was niet om de bezending gevraagd en beschouw-

91 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 181b-182b; vgl. SSO II, 160b-163a en Heringa, 'Zelfstandig gewest', 388 noot 117.

92 Zie hoofdstuk 3 noot 132 en p. 182.

93 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 180a.

de men het ongevraagd inbrengen van ‘vreemde’ troepen als een regelrechte inbreuk op de Unie van Utrecht. Daar kwam nog bij dat de soldaten, die vanuit het zuiden over land kwamen, orders hadden gekregen rechtstreeks naar Leeuwarden op te rukken. Maar juist in de Friese hoofdstad waren genoeg troepen gelegerd, terwijl in andere steden en dorpen grote behoefte was aan soldaten ter handhaving van de orde en om de invoering van de nieuwe belastingen zeker te stellen. Daarbij baarde het de Friezen grote zorgen, dat de legermacht dwars door Zevenwouden naar Leeuwarden zou trekken en daar ook ingekwartierd zou moeten worden. Dat zou aan de bewoners van die streek, die zich tot dusver ‘alletijt goedwillich ende in rust gehouden hadden’, ongetwijfeld veel schade berokkenen en dus tot ‘klachten ende murmeratie’ en wellicht eveneens oproerigheid aanleiding kunnen geven.

De overeenkomsten met de deputatie van de Staten-Generaal die tweeënhalf jaar eerder, begin 1632, met troepen naar Friesland was gekomen, zijn opvallend. Ook toen was de instructie aan de Friese gedeputeerden ter Staten-Generaal geheim gehouden, was deze bezending door de Friezen als een aantasting van de Unie van Utrecht en hun soevereiniteit beschouwd, waren compagnieën gestuurd die niet ter repartitie van Friesland stonden – waardoor de Friese stadhouder Ernst Casimir zich met ‘zijn’ troepen afzijdig diende te houden – en was over land via Heerenveen naar Leeuwarden opgetrokken. Daarna waren de meeste compagnieën in andere steden ingekwartierd.⁹⁴ De Staten-Generaal hadden destijds een gulden middenweg willen bewandelen tussen een ‘gewone’ bezending en het uiterste middel, het toepassen van executie. Alleen de dreiging met executie, door middel van een grote gewapende macht, die toen overigens nog groter was, had de Friezen over de streep moeten trekken. De nieuwe belastingen, door de Staten-Generaal vervolgens eenzijdig afgekondigd, waren uiteindelijk niet geheven, waardoor de bezending van 1632 een grote mislukking was geworden.⁹⁵ Dat de Friezen nu achterdochtig waren was geen wonder. Wilden de Staten-Generaal en Frederik Hendrik het debacle van 1632 goedmaken en alsnog executie toepassen? Wilden zij door alle meegebrachte militairen nu wel in Leeuwarden te concentreren de Friese Staten met geweld hun wil opleggen? Of de Friezen zich opnieuw zo zouden laten koecioneren als in 1632 was vooral afhankelijk van het optreden van de stadhouder, de jonge en onervaren Hendrik Casimir. Wat zou hij als man van eer, loyaal officier en getrouwd stadhouder en kapitein-generaal uiteindelijk zwaarder laten wegen: de belangen van de Unie als geheel of de gewestelijke belangen van Friesland?

Zodra Hendrik Casimir van Frederik Hendrik bericht had gekregen dat de militairen in Kampen waren aangekomen, stuurde hij Ferrara, een van zijn officieren, naar Kampen met bevel aan de commandant van de troepen deze naar Makkum te

⁹⁴ Zie p. 182.

⁹⁵ Later, in 1637, zou herhaaldelijk worden gevraagd waarom de belastingmaatregel van 1632 was mislukt en wie daarvoor verantwoordelijk waren, zie bv. p. 288.

verschepen, en daar aangekomen, nadere instructies af te wachten.⁹⁶ Op 20 juni kreeg de stadhouder een brief van de commandant waarin deze liet weten dat hij in Kampen eerst de komst van de gecommiteerden van de Staten-Generaal moest afwachten. Een dag later kwam Ferrara terug in Leeuwarden met het bericht dat het krijgsvolk in Kampen in opdracht van de gecommiteerden, die inmiddels waren aangekomen, te scheep was gegaan om in Kuinre, direct aan de Friese grens, aan land gezet te worden. Daarna zou de mars op Leeuwarden, dwars door Zevenwouden, worden ondernomen. Het bevel van Hendrik Casimir was dus volstrekt genegeerd. Gealarmeerd door dit bericht besloten Gedeputeerde Staten vier leden uit hun midden samen met hun secretaris de gecommiteerden tegemoet te laten reizen. 's Avonds om acht uur, toen de Gedeputeerden al waren vertrokken, bedacht Hendrik Casimir⁹⁷ dat de Gedeputeerden er wellicht niet in zouden slagen het voortmarcheren van de soldaten te stoppen, en besloot hij zijn persoonlijk gewicht in de schaal te leggen door ook zelf te gaan - zijn gezag, eer en reputatie stonden immers op het spel. Hij liet ogenblikkelijk zijn paard zadelen en vertrok samen met overste-luitenant Jacob van Oenema en diens ordinaris-suite. Om twee uur 's nachts arriveerden zij in Heerenveen en troffen daar de Friese Gedeputeerden aan. Er was haast geboden en daarom werd afgesproken dat de Gedeputeerden de troepen direct tegemoet zouden reizen om het marcheren te laten stoppen en dan de komst van de stadhouder af te wachten.

Op 22 juni, 's ochtends om zeven uur, besteeg ook de stadhouder zijn paard en vertrok richting Kuinre. Onderweg vernam hij dat de eerste soldaten al bij Olde-markt, dus vlakbij de Friese grens, gesignaleerd waren. Hendrik Casimir verwisselde direct van paard en ging in 'sterck galop' op weg teneinde de gecommiteerden in Kuinre, nog net buiten de Friese grenzen, te kunnen spreken. Dicht bij Kuinre, 'aen den dijk aen de eerste huijsen', kwamen zij elkaar tegen. Gecommiteerden en stadhouder stegen van hun paard, en nadat de 'gewoonlicke complimenten' uitge-

⁹⁶ Van de ontmoeting van de Friese stadhouder en enkele Gedeputeerden met de gecommiteerden van de Staten-Generaal in Kuinre beschikken we over een uitvoerig verslag, klaarblijkelijk van de hand van Hendrik Casimir zelf, met veel doorhalingen en wijzigingen, en een tweede versie, blijkens het handschrift van 's stadhouders secretaris Sohn(ius), met kanttekeningen van de stadhouder. Hetzelfde verslag, in verkorte vorm, in een brief van J.W. Sohn aan 'Mijnheer, heer van den Raade ordinaris in den hove van Friesland en tegenwoordig gecommiteerd naar Groningen' (Van den Sande?), Leeuwarden 23 juni 1634; TR, SHA inv.nr. 444. De beschrijving van Van den Sande in diens *Nederlandsche historie* (179b-180a) stemt wat betreft de inhoud hiermee overeen, zodat waarschijnlijk is dat Van den Sande of van dit verslag kennis heeft genomen, of het verhaal uit de mond van Hendrik Casimir of een van diens naaste medewerkers heeft opgetekend. Overigens maakt Sohn(ius) in zijn brief nog melding dat hij uit Den Haag heeft vernomen dat Frederik Hendrik voor de door hem gemaakte legerkosten van het verleden jaar van de Staten-Generaal 40.000 gulden heeft gekregen en Hendrik Casimir niets, terwijl de stadhouders van de noordelijke provincies tot dusver steeds een derde deel kregen van de vereringen die aan de 'Hollandse' stadhouders ten deel vielen. (Pas in 1637 kreeg Hendrik Casimir zijn geld; Van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau*, 121.)

⁹⁷ Hij had toen blijkbaar de brief van 1 juli (21 juni o.s.) ontvangen van de gecommiteerden, waarbij deze lieten weten in Kampen aangekomen te zijn en de volgende dag inderdaad met de compagnieën naar Kuinre te zullen optrekken, 'om van daer voorts op te trecken nae Leeuwerden toe'; TR, SHA, inv.nr. 444.

Afb. 13 Portret van Hendrik Casimir van Nassau.

wisseld waren, arriveerden ook de Friese Gedeputeerden. Daar, staande op de dijk bij Kuinre, gaven de gecommiteerden eindelijk mondeling een globale opening van hun last. De compagnieën die de Friese grens naderden, kwamen in opdracht van Hunne Hoogmogenden en Zijne Excellentie en op verzoek van Zijne Genade en van Gedeputeerde Staten van Friesland. De troepen moesten worden ingezet 'tot rust ende welvaren' van de provincie. De gecommiteerden hadden de opdracht gekregen om de compagnieën 'recht toe van den Cuinder nae Lewarden te brengen' en daar pas te laten blijken wat hun bedoeling was. Vervolgens nam Hendrik Casimir het woord. Hij betoogde met veel verve dat zoveel soldaten niet over land naar Leeuwarden konden marcheren zonder grote schade aan te richten, dat in Leeuwarden genoeg krijgsvolk gelegerd was, en dat het strijdig was met de Unie, om zonder bevel van Staten en stadhouder zo'n grote krijgsmacht de provincie binnen te voeren. Opnieuw verzocht hij met klem de soldaten over zee naar Makkum te transporteren, om van daaruit op zijn patenten⁹⁸ over de provincie verdeeld te wor-

98 Blijkbaar rekende Hendrik Casimir hierbij op de instemming van Gedeputeerde Staten of had hij van dit

den, anders kon hij niet voor de gevolgen instaan. De gecommiteerden antwoordden even minzaam als beslist: ze konden helaas niet van hun instructie afwijken, en bij herhaling verzekerden ze dat dit nu eenmaal het besluit van de Staten-Generaal was. De reis hadden ze ongaarne ondernomen en zoveel oppositie hadden ze niet verwacht. De stadhouder repliceerde dat aan de goede bedoelingen niet werd getwijfeld en dat hij er alle begrip voor had dat de Staten-Generaal hiertoe *ratione officii* verplicht waren, maar op deze wijze zouden goede bedoelingen een averechtse uitwerking hebben en zou zelfs het zo dierbare bondgenootschap tussen de gewesten in gevaar kunnen komen.

Beide partijen trokken zich meerdere keren terug voor onderling overleg, maar de standpunten werden steeds herhaald, zonder dat men een stap verder kwam. Zelfs wanneer de militairen naar Makkum werden verscheept, zo verklaarden de gecommiteerden, dan nog stonden ze erop dat de krijgsmacht als geheel zou optrekken naar Leeuwarden; pas dan waren ze bereid met de stadhouder en de Friese Gedeputeerden in onderhandeling te gaan. Maar dan werden de gewestelijke privileges aangetast, riposteerde Hendrik Casimir, en was het alsof iemand eerst werd geslagen en dan pas een gesprek werd aangegaan. In Leeuwarden was volgens hem geen behoefte aan soldaten en de stadhouder en de Friese Gedeputeerden wisten als geen ander waar ze elders in de provincie veel effectiever ingezet zouden kunnen worden. Een chirurgijn ging toch ook niet in het gezonde in plaats van in het zieke vlees snijden? Voor de zoveelste keer werd afzonderlijk beraadslaagd. De stadhouder overlegde met de Gedeputeerden wat hun te doen stond wanneer de gecommiteerden halsstarrig bleven weigeren hun marsroute richting Leeuwarden te verleggen. Geopperd werd om overste Roussel bevel te geven met de zes compagnieën vanuit Leeuwarden de indringers tegemoet te laten trekken en de opmars te stuiten door de bruggen te vernielen, maar dat plan werd al gauw als te vermetel van de hand gewezen (en had wellicht tot een burgeroorlog kunnen leiden).⁹⁹ Besloten werd om de heren voor hun dienst te bedanken – dus de toegang tot Friesland te weigeren – en met hun troepen terug te laten gaan (in de hoop dat ze dat dan ook zouden doen).

De gecommiteerden gaven, toen het gesprek werd hervat, ‘finaliter’ te kennen dat zij niet van hun opdracht konden en wilden afwijken, omdat hun eed aan de Generaliteit dat niet toestond. Vanwege het protest van Zijne Genade stond hun niet anders te doen dan met de troepen terug te keren naar Kampen, schriftelijk te rapporteren aan de Staten-Generaal van de onverwachte verwickelingen aan de Friese grens en vervolgens nadere instructies af te wachten. Gevat en blijkbaar ook enigszins geërgerd antwoordde Hendrik Casimir dat hij en de Friese Gedeputeerden evenzeer aan een ambtseed gebonden waren en dus niet minder dan de gecom-

college reeds toestemming gekregen, zie hoofdstuk 3 noot 44.

99 De betreffende passage is in het verslag (zie noot 96) dan ook doorgehaald.

mitteerden hun ‘eed, last ende conscientie’ te betrachten hadden. Het speet hem, het was niet anders, men moest nu in de provincie zelf maar naar een oplossing zoeken. Nadat hij deze woorden gesproken had en de heren voor hun moeite had bedankt, maakte hij aanstalten om zijn paard te bestijgen. ‘Gaet U Genade dan so nae Vriesland toe?’, vroeg Beaumont van Dordrecht. Ja, sprak Hendrik Casimir, inderdaad. Toen sloeg de gecommiteerden de angst om het hart en vroegen zij alsnog enige bedenktijd. Even later kwam Beaumont met hangende pootjes terug, ‘seer gualtereerd sijnde’, en verklaarde ‘met een bevende mond ende stemme’ dat zij bij nader inzien toch bereid waren van hun instructie af te wijken. Hij wilde zelfs de instructiebrief tonen, maar de stadhouder zei hem op zijn woord te geloven. De gecommiteerden wilden, zo werd het gebracht, de bondgenoot in nood niet in de steek laten en daarom waren ze bereid toe te staan dat de soldaten nog die avond werden ingescheept om naar Makkum vervoerd te worden, waar ze verder onder commando van Hendrik Casimir als stadhouder en kapitein-generaal zouden komen te staan. De gecommiteerden zouden terugkeren naar Kampen om daar af te wachten wat hun confraters in Den Haag hen verder te doen gaven.¹⁰⁰

De knoop was doorgesneden en de Friezen hadden tot op zekere hoogte het pleit gewonnen. Weliswaar werden nu troepen het gewest binnengelaten, meer dan waarom was gevraagd, maar de soldaten stonden nu onder bevel van Hendrik Casimir en Gedeputeerde Staten van Friesland en niet onder dat van Frederik Hendrik en de Staten-Generaal. Bovendien werden niet alle compagnieën in Leeuwarden gelegerd, maar verspreid over de provincie, en werden zij dus meer ingezet om mogelijke verdere oproerigheden te bedwingen dan om de Landdag in Leeuwarden onder druk te zetten.

Sans rancune werden de gecommiteerden door Hendrik Casimir uitgenodigd de maaltijd met hem en zijn gezelschap te nuttigen, kennelijk in een nabij gelegen herberg. De uitnodiging werd aangenomen, en iedereen zat al aan tafel toen Beaumont van Dordrecht – die door de voor hem nogal oneervolle gang van zaken danig in zijn wiek zal zijn geschoten – binnenkwam. Alle plaatsen waren bezet, behalve de stoel aan het hoofd van de tafel, met Zijne Genade ter rechterzijde.¹⁰¹ Deze nodigde de laatkomer vriendelijk uit om aan het hoofd te komen zitten. Beaumont weigerde, want, zo sprak hij ‘spotswijs’, ‘U Genaden moeten niet vergeten dat hij Capi-

100 Die dag vond nog een andere opmerkelijke gebeurtenis plaats: in Sint Annaparochie op Het Bildt werd de bruiloft gevierd van Rembrandt van Rijn en de Leeuwarder burgemeestersdochter Saskia van Uylenburgh. Misschien heeft de bruidegom het oproer in Friesland van nabij meegemaakt, maar hij moet er op z’n minst van hebben gehoord, want de onlusten waren toen nog maar amper gestild en zullen nog steeds het gesprek van de dag geweest zijn. Het is niet onmogelijk dat de Friese gebeurtenissen, die de eenheid van de Republiek bedreigden, hem in 1641 mede geïnspireerd hebben tot het maken van het schilderij dat later *De eendracht van het land* werd genoemd, maar eerder het gebrek aan eendracht verbeeldde. Zie o.m. Broos, ‘Saskia Uylenburgh’ en Cornelissen, ‘Rembrandt’. Het verband tussen (onder meer) de gebeurtenissen in Friesland – zonder een verwijzing naar het huwelijk van de schilder – werd eerder gelegd door Van Hamel, ‘De eendracht van het land’, 72.

101 Beaumont was als eerste Hollander (zie p. 200) president van deze commissie. Formeel kon hij hierdoor als hoogste zitten, met aan zijn voornaamste zijde Hendrik Casimir.

tein Generael is'. 'Dat heeft nu hier geen plaets', reageerde Hendrik Casimir ad rem, waarmee hij de lachers op zijn hand gehad zal hebben. Beaumont had niet terug van deze dubbelzinnige opmerking en kon niet anders dan beschaamd plaatsnemen aan het hoofd van de tafel. Na de maaltijd ging elk zijns weegs. De gecommiteerden vertrokken naar Kampen en de stadhouder en de Friese Gedeputeerden keerden terug naar Heerenveen en organiseerden naar eigen inzicht de 'uijtteilinge des krijgsvolcks' over de provincie. Overste luitenant Jacob van Oenema kreeg van de stadhouder opdracht een compagnie in Makkum te legeren, drie compagnieën 'binnen deur' naar Bolsward en Sneek te verschepen en de acht overige 'buijten om' naar Roptazijl,¹⁰² van waaruit zij naar Leeuwarden, Harlingen, Dokkum, Het Bildt en Franeker moesten marcheren.¹⁰³

De Friese dichter Petrus Baardt zou de confrontatie op de dijk bij Kuinder later bejubelen als een van de heldendaden van Hendrik Casimir, de 'Frieschen Alexander':

Hier sach men wat een Prins en t'aensien van een Heer,
In sijnen Staet vermocht en seker noch wat meer;
Hoe cloeck het Haechje was, so condenmen 't niet brouwen
Om jegens uwen dank haer Troupes aen te houwen
Op onse Bodems last; Henricus was te cloeck
En weygart heusselijck het Haechje sijn versoeck.¹⁰⁴

Heldendaad of niet, er was veel te danken aan het kloeke en diplomatieke optreden van de Friese stadhouder, want de gebeurtenis markeert een belangrijk moment in de geschiedenis van Friesland en van de Republiek. Wanneer een grote troepenmacht op gezag van de Staten-Generaal en voorzien van marsorders van de machtige 'Hollandse' stadhouder opnieuw Fries grondgebied had kunnen betreden en in zijn geheel in de Friese hoofdstad zou zijn gelegerd, tegen wil en dank van de Staten van Friesland en hun stadhouder, hadden de vertegenwoordigers van de Generaliteit – mits met meer doortastendheid dan in 1632 – Friesland wellicht onder curatele kunnen plaatsen. Dan zou ten aanzien van het handhaven van de gewestelijke soevereiniteit een belangrijk precedent geschapen zijn. Maar in Kuinder was paal en perk gesteld aan de bevoegdheden van de Staten-Generaal en aan de niet geringe macht van Frederik Hendrik. Voortaan moest opnieuw de gebruikelijke en veel subtielere werkwijze van pappen en nathouden worden gevolgd. De ijzeren vuist kon weliswaar worden gebruikt, maar moest steeds in een fluwelen handschoen ge-

¹⁰² Blijkbaar achtte de stadhouder Harlingen als aanlandingsplaats ongeschikt en liet hij de stad om strategische redenen van de landzijde benaderen.

¹⁰³ De twaalf compagnieën waren afkomstig uit Zwolle, Deventer, Zwartsluis, Arnhem (2), Doesburg, Burick, Emmerik, Wezel, Nijmegen, Groll en Steenwijk. Eén compagnie bleef in Makkum, in Leeuwarden werden drie en in Sneek en Harlingen elk twee compagnieën ingekwartierd. De compagnie ruitery ging met toestemming van de stadhouder terug in garnizoen.

¹⁰⁴ Baardt, *Voornaemster Helden-Daden*; vgl. Hallema, 'Een dichterlijke levensbeschrijving'.

stoken zijn. Bovendien zal de Staten-Generaal en Frederik Hendrik duidelijk zijn geworden dat een interventie alleen kans van slagen had wanneer zij de Friese stadhouder geheel en al op hun hand hadden.

Na de landing in Makkum verliep de verdeling van de manschappen over de provincie niet overal zonder slag of stoot. Op 23 juni kwam overste-luitenant Jacob van Oenema in Makkum aan om de troepen op te wachten en de bevelen van Hendrik Casimir uit te voeren. Hij werd er verwelkomd door 'Jan Rap en sijn maet', zo liet hij de stadhouder weten, en ook in Bolsward, waar 't volck seer kittel en meenichfuldich' was, zou de openbare orde niet zonder soldaten gehandhaafd kunnen worden. Op 25 juni hield de magistraat van Franeker de stadspoorten angstvallig gesloten voor de compagnie die voor deze stad bestemd was. Hendrik Casimir beschouwde deze weigering als een grove schending van zijn 'persoon ende autoriteit' en dreigde de magistraat met harde maatregelen. Pas toen hij het dreigement uitte dat de stad anders de Academie en de daarmee verbonden privileges zou verliezen – waartoe hij overigens geen bevoegdheid had – bonden de Franekers in en werden de soldaten toegelaten.¹⁰⁵

Intussen kregen de gecommitteerden van de Staten-Generaal in Kampen te horen dat zij zich alsnog naar de Friese hoofdstad dienden te begeven. Door het echec bij Kuinder was de bezending echter min of meer tandeloos geworden en hadden de Friezen eigenlijk niet meer te vrezen dan scherpe woorden. Eind juni maakten de heren hun opwachting op het Landschapshuis, waar een van hen – waarschijnlijk Beaumont als voorzitter – een uitvoerig exposé voorlas. In diplomatieke taal werd gesteld dat de Staten-Generaal en de Prins met genoeg vernomen hadden dat de Staten van Friesland eindelijk besloten hadden zowel de 'oude' als enkele nieuwe middelen te gaan heffen, om zo de oorlogslasten te kunnen dragen. Helaas was hun nu ter ore gekomen dat 'eenighe ongeruste en quaetwillige menschen' dit trachtten te dwarsbomen. De gecommitteerden waren door de Staten-Generaal gestuurd om de Friese regenten in deze moeilijke tijd met raad en daad terzijde te staan. De ontevredenheid onder de bevolking moest worden weggenomen zonder te tornen aan de invoering van de nieuwe middelen en zonder de autoriteit van de Staten van Friesland te krenken. Door de 'onderlinge dispuuten', waardoor het gewest sinds jaar en dag werd geteisterd, was Friesland 'zeer defectueux' geworden in het afdragen van de consenten en andere generaliteitslasten. Er moest nu spoedig een 'notabele somme in greden gelde' opgebracht worden, en van de resterende schulden aan de generaliteit dienden termijnen te worden vastgesteld waarop deze alsnog zouden worden betaald. Verder werd de Friese volmachten voorgehouden

105 ASF 3042 (Telting, *Register*, nr. 826). Aan de magistraat van Harlingen – en ongetwijfeld tevens aan de andere steden die een of meer compagnieën moesten innemen – werd eveneens een brief geschreven die aan duidelijkheid niets te wensen overliet: '... verzekert zijnde dat in cas van oppositie wij niet naelaten zullen UE daertoe behoerlick te constringeren ende ten selven einde alsulcke middelen te gebruecken als de gelegenheit vereischen ende UE niet aengenaem zall wesen'; TR, SHA inv.nr. 444.

dat het ‘ergerlijk’ voor de andere provincies en ‘ondienstig’ voor het Land was, dat de Friese monstercommissarissen en alle officieren van de troepen ter repartitie van Friesland nog steeds geen eed aan de Staten-Generaal aflegden, zoals bij officieren van de andere gewesten wel gebruikelijk was.

En dan was er nog het punt wie de officieren mocht benoemen van compagnieën van ‘vreemde natien’, en de compagnieën die niet op de vaste repartitie van Friesland stonden, maar wel door dit gewest werden betaald. De stadhouders Frederik Hendrik en Hendrik Casimir lagen hierover al geruime tijd overhoop, en de gecommiteerden wilden dat Friesland zich ook in dit opzicht aan het gebruik van de andere gewesten zou aanpassen en dus de benoemingen aan Frederik Hendrik overlaten. Gelaakt werd ook het feit dat Friesland van tijd tot tijd buiten de Generaliteit om compagnieën afdankte; wanneer andere provincies dit voorbeeld zouden volgen, kon het land in gevaar komen. Uiteraard kwam ook de kwestie van de benoeming van de commandant van Coevorden aan de orde: Friesland en zijn stadhouder dienden de wens van Frederik Hendrik te respecteren.¹⁰⁶ Duidelijk is dat Friesland in het gareel moest worden gebracht en zich dus moest voegen naar de wil van de Staten-Generaal en van Frederik Hendrik.

De gecommiteerden werden minzaam aangehoord, maar enige positieve actie op hun pleidooi werd door de Landdag niet ondernomen. Waar men enige tijd later, op 18 juli 1634, wel toe besloot, was een commissie naar Den Haag te sturen om de zaak van Hendrik Casimir in de kwestie-Coevorden te bepleiten. Deze taak werd opgedragen aan (nota bene) vier raadsheren, uit elk kwartier één, en twee vertrouwelingen van de Friese stadhouder.¹⁰⁷ De kwestie liep niet goed af voor de Friese stadhouder; Frederik Hendrik gaf geen duimbreed toe en Hendrik Casimir, ‘als de swackste’, moest toegeven.¹⁰⁸ Waar ook toe werd besloten, was de instelling van een commissie van vier buitengewone rekenmeesters – drie raadsheren (Johannes Saeckma, Orck Doyem en Hector Bouricius) en de Franeker burgemeester Horatius Domans – die alle rekeningen, resten en dergelijke sinds 1627 (toen ontvanger-generaal Johan van Bootsma was aangetreden) moest onderzoeken en zo nodig afhoren en sluiten.¹⁰⁹

Minder eendrachtig – in Friesland ‘is men dit jaer niet seer eens gheweest’ meldt Aitzema laconiek – was de Friese Landdag toen er enkele vrij gematigde en voor de

¹⁰⁶ SSO II, 159b-160b.

¹⁰⁷ Homme van Harinxma, Orck Doyem, Johan van den Sande en Gellius Jongestall namens de Staten en Andreae en Schonenborg namens de stadhouder; TR, GBF inv.nr. 41 f. 64 (res. SF 18 juli 1634). De toespraak die Joachim van Andreae hield in de vergadering van de Staten-Generaal in SSO II, 160b-163a.

¹⁰⁸ SSO II, 163a: ‘Alle dese reden [door Andreae te berde gebracht, H.S.] waren wel goet; maer de Prins van Orangien wierdt van soodanige, die van hem daghelijcks weldaden ontfinghen ende noch verwachtede waren, opgeraden; om niet na te geven; dies Graef Hendrick, als de swackste moest na geven; ende Polman was blijde, dat hy sijn Compagnie weder kreeg, namaels oock met het commandement van Groeningen versien wordende’; vgl. Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 182a-182b.

¹⁰⁹ TR, GBF inv.nr. 41 f. 63 (res. SF 8 juli 1634). Op 14 mei 1635 werd door de Staten besloten om de leden van deze commissie een vergoeding te geven van elk 1000 gulden; TR, GBF inv.nr. 42 f. 47.

Afb. 14 De Staten van Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden, Gedeputeerde Staten en de raadsheren van het Hof van Friesland in de lijkstatie van Ernst Casimir van Nassau, 1633.

hand liggende maatregelen werden voorgesteld tegen bepaalde misstanden in het openbaar bestuur. Op 21 maart 1634 hadden de Staten een commissie ingesteld om de voortdurende problemen op te lossen tussen Hof, Gedeputeerde Staten en Rekenkamer.¹¹⁰ Op 17 juli 1634 werd haar rapport op de Landdag besproken. Het bestond uit een twaalfstal nogal uiteenlopende punten, die merkwaardig genoeg weinig met de onderlinge verhouding van genoemde colleges te maken hadden. Vrijwel al deze voorstellen werden door de Landdag – niet bepaald eenstemmig, maar daar komen we op terug – overgenomen. Het betrof onder andere de volgende maatregelen.

Ten eerste moest de mogelijkheid worden geschapen om besluiten van Staten en Gedeputeerde Staten voor enige tijd geheim te kunnen houden. De Staten gingen ermee akkoord, onder bepaling evenwel dat de vrijheid van de volmachten om aan hun ‘principalen’ (dat wil zeggen hun achterban of de kiezers in steden en grietenijen) te kunnen rapporteren er niet door zou worden aangetast (waardoor Statenresoluties alsnog zo goed als openbaar zouden zijn). Aan ambtsmisbruik door klerken van Gedeputeerde Staten moest paal en perk worden gesteld. Rekenplichtige ambtenaren moest ten strengste worden verboden overheidsgelden onder zich te houden en ‘in officio’ ‘Lantschaps Gronden ende Veenen’ aan te kopen. Volmachten,

¹¹⁰ TR, GBF inv.nr. 41 f. 31 (res. SF 21 maart 1634). Voor Oostergo namen zitting Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel en Abraham Roorda, grietman van Idaarderadeel, voor Westergo Duco van Jongema, grietman van Hennaarderadeel en Eelco Glinstra, voor Zevenwouden Christiaan van Oosterzee, grietman van Lemsterland en Suffridus Lycklama, secretaris van Ooststellingwerf en voor de Steden Johannes Clingbijn, burgemeester van Franeker en Johannes Gerckes, burgemeester van Dokkum.

die tijdens de Landdag in een Statencommissie zaten, mochten geen daggelden ontvangen en wanneer zij buiten de zittingsduur van de Landdag om vergaderden slechts een vergoeding van drie carolusgulden per dag. Omdat 'dagelijks bespeurt' werd dat bij het 'vergeven, verhandelen ende transporteren' van schrijverschappen van compagnieën en andere lucratieve ambten 'veel ongheregeltheden ghepleeght' werden, moest de begeving van deze ambten niet langer aan Gedeputeerde Staten – die deze bevoegdheid enkele jaren daarvoor van de compagniekapiteins hadden overgenomen – worden overgelaten, maar weer ter beschikking komen van de Staten, die deze ambten voortaan dienden te vergeven tegen een tarief van duizend daalders. De Staten gingen ermee akkoord, maar bepaalden dat personen die hun schrijverschappen binnen twee jaar weer van de hand deden, dat gratis konden doen. Ambtsdragers, die enigerlei beheer over overheidsgeld hadden, mochten geen schrijverschappen bedienen (alsmede de secretaris van de Rekenkamer en de klerken van Gedeputeerde Staten, voegden de Staten eraan toe). Aangezien ook erg werd geklaagd over het trage bijeenkomen en het vaak plotselinge vertrek van de volmachten, waardoor de Landdagen zeer lang duurden en resoluties moeizaam tot stand kwamen, diende er een reglement voor de Landdag te worden opgesteld. Ook de visitatie (controle) van de procuraties van de volmachten moest beter worden geregeld. Wanneer Gedeputeerde Staten een procuratie afwezen, moesten de gedupeerden in hoger beroep kunnen gaan bij een commissie uit de Staten. Daartoe moesten acht volmachten geloot worden, uit elk kwartier twee, die nog een negende volmacht kozen. Zolang deze commissie nog geen uitspraak had gedaan over een strijdige procuratie, mochten in de betreffende Kamer geen ambten worden vergeven of andere besluiten worden genomen. Monstercommissarissen – van de officieren van de Friese repartitie wordt niet gerept – moesten hun commissie van de Raad van State ontvangen en een eed aan dat generaliteitscollege afleggen. Ten-

slotte moest er voor worden gezorgd dat de reglementen strikt werden nageleefd en moesten overtreders als ‘Destructeurs ende Vernielers van Landtschaps-Wetten, ende Perturbateurs van den Staet van den Lande’ door het Hof worden vervolgd en bestraft.

De resolutie, die op het rapport werd genomen, werd voor Oostergo ondertekend door Frans van Eysinga, grietman van Tietjerksteradeel en Suffridus Saackma, grietman van Dantumadeel, voor Zevenwouden door Rinco van Lycklama, grietman van Weststellingwerf en Saco Fockens, grietman van Opsterland en voor de Steden door Gerbrant van Hottinga en Rommert Scholtes. Voor Westergo tekende geen enkele volmacht, en een aantal volmachten van Oostergo kwam enkele weken later, op 8 augustus 1634, op de resolutie terug. In hun ogen was het besluit slechts genomen uit ‘particuliere insichten’, uit eerezucht, en dus niet in het algemeen belang, en deels zouden de maatregelen zelfs in strijd zijn met ‘s lands privileges en de vrijheden van de ingezetenen. Bovendien zou het besluit in de Kamer van Oostergo door een minderheid zijn genomen, ‘sinistre ende by gepractiseerde Stemmen’, terwijl eigenlijk eenstemmigheid was vereist. Daarom droegen zij hun Gedeputeerden op om niet te gedogen dat deze ‘nieuwigheden’ zouden worden ingevoerd. De andere volmachten bestreden deze zienswijze, en verklaarden dat het besluit alleen was genomen ‘om het gemeen beste dienst te doen, ende haer lief Vaderlandt, voor soo veel in hun vermogen was te helpen respireren, ofte adem halen, van veel ingesloopen misbruycken’.¹¹¹

¹¹¹ SSO II, 156a-158b; vgl. CHB V, 364-367. Op 16 aug. 1634 protesteerden enkele volmachten van Westergo (Sjuck van Burmania, Sjoerd Rispens en Pieter van Harinxma) tegen de inwilliging van nieuwe belastingen omdat de reglementen nog niet door de vier Kamers waren aangenomen; TR, GBF inv.nr. 41 f. 82 (res. SF 16 aug. 1634). Het protest van de professoren van de Franeker universiteit tegen het intrekken in april van het belangrijke academische privilege van belastingvrijstelling (zie p. 198) werd gehonoreerd: voortaan hoefden de academieburgers

Met slechts twee probleemloos voorstemmende kwartieren bleven de maatregelen een dode letter, maar zowel de beraamde maatregelen zelf als de protesten daartegen geven wel een indruk van de aard van de problemen (die we in het vervolg nog vaak genoeg zullen tegenkomen): de toegang tot de Landdag verliep wanordelijk en nam veel tijd in beslag, de Landdag was een duiventil, waar de volmachten niet zonder last en ruggespraak stemden en afhankelijk waren van hun achterban, die gedurig moest worden geconsulteerd (waardoor volmachten vaak afwezig waren), de strijd om de ambten was er allesoverheersend, de behartiging van geldzaken en ambtenbegeving was meer een kwestie van particulier gewin dan van landsbelang, het eigenbelang voerde de boventoon, en het Hof, dat zich niet met politieke aangelegenheden mocht inlaten, was niet bij machte corrigerend op te treden.

Intussen bleef het onrustig in de provincie. Op 29 november 1634 stelden de Staten vast dat er onlangs mensen waren geweest, 'oproerig en den Lande quaedgunstig', die paskwillen en andere 'fameuse gedigten' verspreidden, waarin regenten en regering zwart en verdacht werden gemaakt en het volk werd opgeroepen tot ongehoorzaamheid en oproerigheid, 'tot groote bedroeftheit van alle goede Patriotten en vermaekelykheid der Spaensgesinden ende vyanden van den Staet'. Wie de auteurs of verspreiders van dergelijke libellen kon aanwijzen, werd een beloning van 200 rijksdaalders in het vooruitzicht gesteld.¹¹² Eén van deze 'fameuse gedigten' zal het 'Nieuw Liet, van de nieuwe Friese onverdraag'lijke middelen', geweest zijn, in 22 coupletten en te zingen op de opgewekte wijs van 'Te mej als alle de vogelen singen'. Het kreupeldicht is hier en daar cryptisch, maar de volgende strofen (1, 8, 14 en 22) zijn niet mis te verstaan:

als vanouds geen imposten te betalen op wijn en bier, het beestiaal, het gemaal en dergelijke; TR, GBF inv.nr. 41 f. 87 (res. SF 18 okt. 1634).

¹¹² TR, GBF inv.nr. 41 f. 100 (res. SF 29 nov. 1634); CHB V, 367-368.

Luijstert toe en hoort na mij
 van de Friesse tijrannij
 die nu is opgecomen
 daer niemant van sal wesen vrij
 singt nu dit liet sonder schromen

Wat dunckt u van ons jonge graef
 die maect den burger tot een slaef
 dat is al sijn begeren
 hij hout hem aen den ridderschap
 en speelt ons uit de veeren

Vergeet ook mijn heer Boelens niet
 die ook met negen oogen siet
 om bij sijn part te komen
 hij brengt hem selven in 't verdriet
 dus hem 't goet wort ontnomen.

Och Friesen eertijts Triumphant
 legt vrij u wapens aen een kant
 en wilt 'er niet om vechten
 hier is soo veel krijgsvolk in 't landt
 gij kunt dog niets uitrechten.¹¹³

113 TR, HPB, 970hs.; vgl. Breuker, *It wurk* II-1, 203. Verder worden genoemd Feye Tjercks (Heydoma), Rienck van Burmania ('die oude guit, die suijspt ons burgers achter uit'), ontvanger Bootsma en 'doctor Andele'. Wie 'een spek struijs kaalegat', 'rood neusse Douwe', 'Hobbekees', 'Oud Oenema', 'de Duijnse koe', 'wreede Mars' en 'Ascalon' zijn, is moeilijk te achterhalen.

Zolang de volmachten op de Landdag over de nieuwe belastingen geen duidelijke besluiten namen, bleef de ontevredenheid en daarmee de onrust onder het gewone volk voortduren. Van 'hun' volmachten kregen de boeren en burgers vaak te horen dat het zo'n vaart niet zou lopen, maar tegelijkertijd zullen zij drommels goed begrepen hebben waar het krijgsvolk voor gekomen was. Voor de volmachten was de oproerigheid enerzijds een bedreiging in de persoonlijke sfeer, maar vormde zij anderzijds een excuus om niet toe te hoeven geven aan de eisen van de Generaliteit. De bezending die de Staten-Generaal in juni naar Friesland hadden afgevaardigd was faliekant mislukt en had dus geen verandering in deze situatie kunnen brengen. Desondanks bleef men proberen de Friezen op andere gedachten te brengen. Op 14 november 1634 – de in juni in Friesland gelegerde troepen waren inmiddels weer vertrokken – arriveerde opnieuw een deputatie van de Staten-Generaal in Leeuwarden om prompte betaling te eisen van de grote geldbedragen waarvoor Friesland nog in het krijt stond bij de generaliteit. François Herberts en Albert Bruyningh, ervaren Hollandse regenten, alsmede de Franeker burgemeester Willem Staeckmans – Herberts en Staeckmans waren gecommitteerden ter Staten-Generaal, Bruyningh was lid van de Raad van State – stonden echter voor een onmogelijke opgave. Drie dagen na hun aankomst lazen zij hun propositie voor in de vergadering van de Staten van Friesland. Hun redevoering werd beantwoord door de secretaris van de Staten, die klaagde dat er wel erg veel van de provincie werd gevraagd, gezien het feit dat de provincie 'onvermogen' was en zeker niet de 'nalatigste' van alle provincies zou zijn. Desalniettemin beloofde hij dat de Staten over de voorgestelde punten zouden beraadslagen en zo snel mogelijk met een beslissing zouden komen.

Wekenlang werden de afgevaardigden van de Generaliteit aan het lijntje gehouden. Keer op keer verschenen zij in de vergaderingen van Mindergetal en Staten en hielden zij gesprekken met individuele volmachten, meestal bijgestaan door stadhouder Hendrik Casimir, wiens 'seer grooten ijver' voor de Generaliteitsbelangen overigens hogelijk werd geprezen. Op 27 november kwamen de Staten eindelijk met een resolutie, waaruit bleek dat men bepaalde posten in principe wel zou willen betalen, maar andere beslist niet. Als motivatie werd gegeven dat deze ook niet door andere gewesten werden betaald, dat het geld ook elders gevonden kon worden, of dat Friesland altijd al bezwaar had gehad tegen deze uitgaven. Teleurgesteld drongen de afgevaardigden er op aan dat de volmachten bijeen zouden blijven om hun besluit in heroverweging te nemen; op z'n minst moest er zekerheid komen omtrent de soldij voor de troepen die ter repartitie van Friesland stonden.

Vervolgens vertrokken de afgevaardigden op zondag 10 december naar Groningen om ook daar de Generiteitsbelangen te behartigen. Alleen Staeckmans keerde op 19 december via het Wad en Dokkum terug naar Leeuwarden om te zien of hij daar samen met stadhouder Hendrik Casimir nog iets kon uitrichten. Dat bleek bitter weinig te zijn. De volmachten waren naar huis gegaan zonder middelen te be-

ramen waaruit de meest noodzakelijke posten betaald zouden kunnen worden. Klagen bij het Mindergetal had geen effect, waarop hij Gedeputeerde Staten zover wist te krijgen dat zij de volmachten opnieuw lieten beschrijven. Vanwege de strenge vorst waren velen echter niet in staat of van zins naar Leeuwarden te komen. Desondanks wist Staeckmans de toezegging van de Staten te verkrijgen, hoewel met de 'uijterste beswaernisse', dat er 'anderhalve tonne goldts' zou worden betaald, een fractie van het bedrag waarom was gevraagd. Met 'groot gevaer en fatigue' reisde hij terug naar Den Haag, en bracht daar rapport uit in de vergadering van de Staten-Generaal. Inderdaad ontvingen de Staten-Generaal kort daarna een afschrift van de resolutie van 24 december, waarbij de Staten van Friesland besloten, 'om hunne ijver tot de gemene saeke te bethonen' en bij gebrek aan 'gerede penningen', de som van 149.041 guldens, vijftien stuivers en zeven penningen te 'negotiëren', dus te lenen op de kapitaalmarkt, tegen een rente van 7%. Ontvanger-generaal Johan van Bootsma, rentmeester van de domeinen Willem van Vierssen en ontvanger van de kloostergoederen Albert Aysma kregen hiertoe de opdracht, elk voor een derde deel. Het venijn school echter in de voorwaarde dat het bedrag pas door de Friese vertegenwoordigers ter Staten-Generaal in Den Haag mocht worden uitgeteld, wanneer ook de andere gewesten daartoe waren overgegaan.¹¹⁴

Bij zijn vertrek uit Leeuwarden hadden enkele Friese regenten Staeckmans blijmoedig verzekerd dat het toegezegde geld vast en zeker betaald zou worden en dat de zaken in Friesland 'in optimis terminis' verkeerden. Het tweede was nog meer bezijden de waarheid dan het eerste, want in Friesland werd de financiële chaos alleen maar groter. De vier hierboven genoemde buitengewone rekenmeesters (Saeckma, Doyem, Bouricius en Domans) constateerden dat ontvanger-generaal Bootsma veel te traag rekening en verantwoording aflegde, waarop de Staten hem op 18 december 1634 gelastten om binnen zes weken zijn achterstallige rekeningen, lopend tot 1 november, bij de Rekenkamer in te dienen.¹¹⁵ Om alvast enigszins op de gebeurtenissen vooruit te lopen: Bootsma zou per slot van rekening beschuldigd worden van verduistering van enorme bedragen aan belastinggelden, een beschuldiging die door de onderliggende factie aangegrepen zou worden om op het kussen te komen, met alle gevolgen van dien. Sommigen zullen met vrees en beven, anderen met vastberadenheid het begin van de eerstvolgende Landdag hebben afgewacht.

114 Het 'Verbael' van deze bezending in TR, SHA inv.nr. 445; SSO II, 163a-163b; TR, GBF inv.nr. 41 f. 96 en f. 106 (res. SF 27 nov. en 24 dec. 1634).

115 TR, GBF inv.nr. 41 f. 103 (res. SF 18 dec. 1634).